

R A Z P R A V E

Jasna Fischer

DELAVKE TOBAČNE TOVARNE V LJUBLJANI V LETIH 1871—1914

V času, ko je začela v Ljubljani obratovati tobačna tovarna se je ljubljanskemu gospodarstvu, posebej njegovi industriji, že uspelo rešiti iz gospodarske omrtvelosti. V Bachovi dobi je v mestu najprej začela hitreje propadati obrt in pojavila se je brezposelnost. Še večji udarec pa je za mesto pomenila dograditev južne železnice iz Ljubljane do Trsta leta 1857. Do časa, ko je železnica segla le do Ljubljane, je bilo mesto resnično izhodiščna in vozliščna točka nadaljnjega prometa in trgovine, po letu 1857 pa je tudi to svojo vlogo izgubilo. Zato je kranjska trgovinska in obrtna zbornica v svojem poročilu leta 1860 ugotavljala, da »je bila z odprtjem železnice proti Trstu z enim udarcem uničena ta cvetoča vrsta zaslužka«. Zbornica si je s številnimi dopisi industrialcem in obrtnikom zaman prizadevala, da bi dobila dovolj denarja za poživitev trgovine, industrije in obrti v mestu. Ugotavljala je, da je naletela le na »nerazveseljivo ravnodušnost in obžalovanja vredno apatijo«.¹ Šele obrtni red, izdan decembra leta 1859 in ki je začel veljati leto kasneje, je oživil omrtvičeno gospodarstvo. S tem da je odpravil pravne ovire pri odpiranju obrtnih in industrijskih obratov (npr. postopek za pridobivanje koncesije z dokazi o poklicni usposobljenosti in o razpolaganju s potrebnimi sredstvi ipd.), je poživil interes domačih in tujih podjetnikov za vlaganje kapitala v nove obrate v kovinski, tekstilni, kemični, usnjarski in grafični industriji.

Ko govorimo o industrializaciji Ljubljane, pa ne smemo pozabiti, da je vse do konca tega obdobja, ki ga zaključuje začetek prve svetovne vojne, obrt v vsem obdobju bila in ostala kljub stagnaciji enakovredna gospodarska panoga industriji. Število zaposlenih v obrti je, resda počasi, ves čas naraščalo. Velika razdrobljenost je bila značilna tako za industrijo kot za obrt v Ljubljani. V obrti je bilo veliko posameznih strok, ki so zaposlovale zelo malo ljudi, niso pa bili redki primeri, ko najdemo v posameznih obrtnih strokah le po enega samostojnega obrtnika. V industriji so prevladovali manjši industrijski obrati, ki so zaposlovali le med 30 in 130 delavcev. Izjemi sta bili bombažna predilnica in tkalnica ter tobačna tovarna, v katerih je bila zaposlena večinoma ženska

¹ Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel und Volkswirtschaft über der landwirtschaftlichen, industriellen und commerziellen Zustand ihres Kammerbezirkes in den Jahren 1857 bis inclus. 1860, Laibach 1861, uvod.

delovna sila. V prvi je delalo poprečno med 335 in 370 delavcev, v tobačni tovarni pa okoli 2000.² Od tod tudi specifičnost Ljubljane, da je med industrijskim delavstvom leta 1869 moških še 62 % in žensk 38 %, leta 1890 pa je bilo moških samo še 40 % in žensk že 60 %. Število industrijskih delavcev se je zelo hitro povečevalo predvsem zaradi izredno hitrega naraščanja ženske delovne sile. Polovica v Ljubljani zaposlenih žensk pa je delala v tobačni tovarni.

Že ob teh skopih podatkih vidimo, kako pomemben je bil za Ljubljano začetek obratovanja tobačne tovarne, v tistem času največjega industrijskega obrata v mestu. Zaradi bistveno spremenjenih gospodarskih razmer od sredine 19. stoletja je Ljubljana takšno tovarno potrebovala in si zanjo prizadevala. Tako bi poživila gospodarski utrip v mestu, ki se kar ni moglo prilagoditi novim razmeram po letu 1857, ko je bila zgrajena železnica iz Ljubljane do Trsta. Pred začetkom obratovanja pa je bilo nekaj težav. Iz poročila trgovinske in obrtne zbornice v Ljubljani za leto 1870 namreč vidimo, da je ustanavljanje tovarne kljub precejšnji brezposelnosti v mestu zaradi fluktuacije ženske delovne sile prizadelo tisti del ljubljanske industrije, ki je tudi zaposloval delavke, to je tekstilno industrijo. V Terpinčevi tovarni sukna in koc so se namreč pritoževali, da »se ženske delovne moči, odkar se je začasna fabrika za smodke ustanovila, jako pogosto menjavajo, ker te dajejo prednost ložemu z manj delavnih ur združenemu delu v fabriki za smodke; ta neugodnost ima nasledek, ne le da se kasneje in dražje izdeluje, temveč da se za nekaj časa celo ustavi delo. Ta neugodnost za posamezne obrtnije bo, ko se dozida nova fabrika za tobak, še bolj občutljiva, ako si njeno vodstvo za pravilo ne postavi to, da bode v službo jemalo le take fabriške delavke, katere zmorejo pokazati spričevala zadnje službe.«³ Takšnih in podobnih pritožb pa kasneje ni več zaslediti.

Tobačna tovarna v Ljubljani, ki je bila ustanovljena leta 1871, ni bila prvi obrat tobačne industrije v mestu. Leta 1759 so kranjski deželni stanovi, prepričani, da se jim obeta velik zaslužek, postavili prvo tobačno tovarno v Ljubljani. Zagotovili so si izključno pravico za prodajo in predelavo tobaka. Kljub tej pravici je istega leta ustanovil v Ljubljani zasebno tobačno tovarno tudi ljubljanski župan Franc Matevž Perr. S prodajo tobaka iz Perrove tovarne se je znižala prodaja tobaka iz stanovskih tobačnih skladišč. Zato so stanovi septembra istega leta ustavili delo v njegovi tovarni. Pritožbe na to odločitev so bile neuspešne. Že leta 1762 pa so morali ustaviti delo tudi v stanovski tobačni tovarni, ker predelava in prodaja tobaka nista bili tako donosni, kot so stanovi

² Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über den Handel, die Industrie und Volksverhältnisse in Krain während des Jahres 1870, Laibach 1872, str. 318; Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die volkswirtschaftlichen Zustände in Krain für das Jahr 1875, Laibach 1878, str. 195—196; Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die volkswirtschaftlichen Zustände in Krain für das Jahr 1880, Laibach 1885, str. 344—345; Zgodovinski arhiv Ljubljana, enota Mestni arhiv ljubljanski (dalje navajam ZALj), reg. I, fasc 870, dok. št. 7745 z dne 23. junija 1874.

³ Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über den Handel, die Industrie und Volksverhältnisse in Krain während des Jahres 1870, str. 312.

računali.⁴ Deset let pozneje, leta 1772 so v neposredni bližini Ljubljane, na Glincah, židovske zakupniške družbe Löwel Hönig & Comp., Arnstein, Schuller in Moses & Löwel Hönig ustanovile novo tobačno tovarno, ki je delala prek trideset let. Zadnjič je omenjena leta 1804. Družba je imela tobačni monopol v zakupu le 12 let. Po preteku te pogodbe je tovarno na Glincah spet prevzela država.⁵

Po tem času v Ljubljani niso več razmišljali o ustanovitvi nove tobačne tovarne vse do sredine 19. stoletja. Z izgradnjo južne železnice od Dunaja do Trsta leta 1857 pa se je mesto znašlo v povsem novem položaju nepripravljeno. Znova je bila obnovljena pobuda, da bi v Ljubljani ustanovili tobačno tovarno. V boj proti gospodarski omrtvelosti v Ljubljani sta se vključila tudi prva slovenska župana Miha Ambrož in Etbin Costa. Zanimivo pa je, da so uspešnost oziroma neuspešnost njunih posegov ocenjevali z dejstvom, da jima ni uspelo, da bi država med njunim mandatom v Ljubljani ustanovila tobačno tovarno ter poudarjali, da »se je to posrečilo šele nemški večini, ki je od leta 1870 zavladala na ljubljanskem magistratu«. ⁶ Pobudo za ustanovitev tobačne tovarne v Ljubljani je že leta 1863 dal župan Ambrož. Namestili naj bi jo v stari cukrarni. Z njeno ustanovitvijo je želel odpraviti brezposelnost v mestu. Ponovno so se na njegovo pobudo spomnili, ko je dunajska vlada leta 1866 po vojni z Italijo prestavila tobačno tovarno iz Benetk na Reko. Župan Costa je zaradi tega potoval na Dunaj in utemeljeval smiselnost preselitve tovarne z Reke v Ljubljano z različnimi utemeljitvami kot na primer z nizkimi proizvodnimi stroški, poceni delovno silo, primernimi prostori za tovarno. Njegova prizadevanja na Dunaju pa so tudi ostala brezuspešna.⁷

Šele v drugi polovici leta 1870 je mesto začelo ponovno z akcijo, da postavi tobačno tovarno. Ljubljanski mestni svet je oktobra naslovil na finančno ministristvo na Dunaju peticijo, s katero je opozarjal na veliko brezposelnost v mestu. Novembra istega leta je dodelil brezplačno mestno zemljišče med današnjo Tržaško cesto in železnico, na katerem naj bi zgradili tovarniška poslopja, če bi se erar odločil, da v Ljubljani res postavi tobačno tovarno. Akcijo magistrata je podprla tudi zbornica za obrt in trgovino za deželo Kranjsko. Tokratna akcija je uspela. Že decembra 1870 je centralna direkcija tobačnih tovarn na Dunaju vzela v najem prostore nekdanje sladkorne rafinerije, da bi lahko proizvodnja stekla še pred dograditvijo nove tovarne.⁸ 19. januarja 1871 je finančno ministristvo izdalo odlok, s katerim je odobrilo začasno proizvodnjo cigar. V na hitro preurejenih prostorih cukrarne se je proizvodnja začela 16. marca 1871. 27. julija 1871 pa je bil izdan odlok o ustanovitvi tobačne tovarne v Ljubljani, ki je v nekaj letih postala med tridesetimi tovarnami avstrijskega tobačnega monopola tretja največja v avstrijski polovici habsburške monarhije. Hkrati s tem odlokom so sistemizirali število potrebnih delavcev v tovarni in določili obseg

⁴ Ivan Slokar, Začetki tobačne industrije v Ljubljani, Kronika IX/1961, 1, str. 16—17; dalje navajam Slokar, Začetki.

⁵ Prav tam, str. 18.

⁶ Rudolf Andrejka, Razvoj ljubljanskih industrij med 1859—1869. Kronika slovenskih mest VI/1939, str. 91. Glej tudi France Škerl, Ljubljana v prvem desetletju ustavnega obdobja 1860—1869, Ljubljana 1938, str. 23.

⁷ France Škerl, Ljubljana v prvem desetletju ustavnega obdobja 1860—1869, str. 39—40.

⁸ Slokar, Začetki, str. 19.

proizvodnje. Z dnevno plačo so zaposlili 34 delavcev, s plačo na akord 954 delavcev ter tri mizarske pomočnike, skupaj torej 991 zaposlenih.⁹

Požar, ki je v januarju 1872 izbruhnil v zasilnih prostorih tovarne, je pospešil priprave za začetek gradnje novih tovarniških poslopij na zemljišču, ki ga je tovarni podaril ljubljanski mestni svet. V paniki ob izbruhu požara je bila ena delavka mrtva, čeprav sam požar ni resno ogrožal življenja delavk. Preveč živo pa je bil v zavesti spomin na veliki požar leta 1858, ki je uničil sladkorno rafinerijo v tej stavbi.¹⁰ Že v začetku februarja istega leta so po enoletnih pripravah dovolili začetek gradnje novih obratov. Aprila so razpisali gradbena dela za prvi objekt, to je poslopja za izdelovanje cigar. Sredi leta 1873 je bila stavba dograjena, avgusta so začeli v njej tudi delati. V naslednjih petih letih, do leta 1878, so postopoma zgradili še dve skladišči, stavbo, v kateri so izdelovali kadilni tobak, pozidali prostore za praženje in sušenje tobaka in za parne naprave ter skladišča za prodajo tobaka. V desetletju 1883 do 1893 so na novo zgradili še prizidek k zgradbi, v kateri so izdelovali cigare, poslopja za razne delavnice ter dve veliki skladišči.¹¹

V letu 1873 so v tovarni uredili plinsko razsvetljavo. Že leta 1872 so odobrili nakup prvih strojev, med njimi je bil gotovo najpomembnejši parni stroj z 80 KM, ki pa so začeli obratovati šele sredi leta 1874. V letu 1890 so do tovarne zgradili železniški industrijski tir, ki je precej olajšal dovoz surovin in odvoz njenih končnih izdelkov.¹² Z dograjevanjem tovarniških poslopij ter večanjem strojne opreme je tovarna širila tudi število svojih izdelkov. Sprva je ročno izdelovala samo zelo kakovostne cigare, nato pa razširila svojo proizvodnjo še na strojno izdelovanje cigaret, kadilnega tobaka, nosljanca in žvečilnega tobaka.¹³

V obdobju, ko so pripravljali postavitve tobačne tovarne v Ljubljani, so občinski možje računali, da bo tovarna zaposlovala okoli 3000 delavcev. Razumljivo je, da je bila tovarna, ki bi zaposlovala tako veliko število ljudi, v Ljubljani ob brezposelnosti še kako potrebna. Kasneje se je izkazalo, da je bil ta račun le nekoliko preveč optimističen. Centralna direkcija tobačnih tovarn na Dunaju je leta 1871 sistemizirala 991 delovnih mest. Ni znan razlog, zakaj je to število deset let kasneje znižala na 946 delovnih mest. Lahko pa upravičeno sklepamo, da je bil eden od najbolj verjetnih razlogov uvajanje strojne proizvodnje. Zanimivo je, da ko so načrtovali gradnjo novih tovarniških poslopij, so leta 1871 predvidevali, da bo v njih delalo približno 2000 delavcev. Največ delavcev je tovarna zaposlovala v letu 1893, to je 2447. Podatke o točnem številu zaposlenih delavcev imamo za leta 1889, 1894—1895, od leta 1898 dalje pa tekoče za

⁹ Viktor Ambrož, Kronika tobačne tovarne v Ljubljani, tipkopis, ZALj, tobačna tovarna, fasc. 13; dalje navajam Ambrož, Kronika.

¹⁰ Vlado Valenčič, Pregled ljubljanske obrti od začetka 16. stoletja do prve svetovne vojne, Starejša ljubljanska industrija — katalog k razstavi Zgodovinskega arhiva Ljubljana od 14. do 26. decembra 1973, str. 25. Dalje navajam Valenčič, Ljubljanska industrija.

¹¹ Prav tam, str. 40.

¹² Prav tam.

¹³ Ambrož, Kronika in Valenčič, Ljubljanska industrija, str. 40.

Tabela številka 1 — Število zaposlenih v tobačni tovarni

a) uradniki in nameščenci

Leto	Uradniki razl. plač. razredov	Prakti- kantí	Skupaj uradniki	Urad. usluge	Vra- tarji	Obrato- vodje	Skupaj namešč.
1894	13	5	18	1	1	9	11
1895	15	3	18	1	1	9	11
1896	15	3	18	1	1	9	11
1897	14	2	16	1	1	16	18
1898	16	3	19	1	1	15	17
1899	16	5	21	1	1	16	18
1900	18	7	25	—	1	15	16
1901	18	10	28	—	1	13	14
1902	?	?	26 ¹⁵	1	1	14	16
1903	16	7	23	1	1	15	17
1904	19	8	27	1	1	15	17
1905	20	6	26	1	1	16	18
1906	23	3	26	1	1	16	18
1907	21	7	28	1	1	15	17
1908	20	6	26	1	1	16	18
1909	22	4	26	1	1	17	19 ¹⁶
1910	26	2	28	1	1	12 + 5 ¹⁷	19
1911	27	1	28	1	1	15 + 6	23
1912	?	?	30	1	1	19	19
1913	28	1	30	1	1	19 + 1	22 ¹⁸

ves čas do začetka prve svetovne vojne. Vidni so iz tabele številka 1, ki jo povzemam po tipkopisu Kronika tobačne tovarne v Ljubljani.¹⁴

Šele tretje leto obratovanja so v tobačni tovarni ustanovili bolniško blagajno in namestili tovarniškega zdravnika. To je bil dr. Friderik Keesbacher z letno plačo 700 goldinarjev. Očitno pa je bil za tolikšno število zaposlenih en zdravnik premalo, zato so leta 1877 zaposlili še enega. Po podatkih, ki jih navaja Viktor Ambrož, je bilo v desetletju 1891—1900 bolnih povprečno 3,8 % zaposlenih, v letih 1906—1910 pa se je ta odstotek dvignil na 4,6 %. Med obolenji sta bila

¹⁴ Statistische Mittheilungen über das österreichische Tabak Monopol, Wien, zvezki za leta 1894 do 1913.

¹⁵ V Ljubljani je ta publikacija dostopna za leta 1894 do 1913 z izjemo let 1902 in 1912. Za ti dve leti povzemam podatke po Ambroževi Kroniki tobačne tovarne v Ljubljani.

¹⁶ Od leta 1909 naprej so vpisovali tudi stalno nameščene zdravnike. Bili so 3.

¹⁷ Leta 1910 so posebej vpisovali število tovarniških obratovodij in posebej število obrtnih mojstrov.

¹⁸ Leta 1913 so zaposlili tudi 2 pisarniški pomočnici.

b) delavstvo

Leto	Teden. meзда		Dnevn. meзда		Akordisti		Nestal. del.		m.	ž.	Skupaj
	nad-zor-niki	drugi m. ž.	m.	ž.	m.	ž.	m.	ž.			
1894		118 90 ¹⁹			64 1633	— —	182 1723			1905	
1895		116 98			61 1690	— —	177 1778			1955	
1896		51 ²⁰	75 115		53 1957	— —	179 2072			2251	
1897		44	71 117		88 2053	4 —	207 2170			2377	
1898	7	37	70 123		74 1979	8 10	196 2112			2308	
1899	10	36	78 151		87 1873	5 —	216 2024			2240	
1900	11	40	84 143		94 1883	8 —	237 2026			2263	
1901	15	46	101 161		95 2004	16 —	275 2165			2438	
1902		357 ²¹			2079					2436	
1903	14	51	112 167		99 1942	40 22	316 2131			2447	
1904	13	51	113 180		103 1879	43 17	323 2076			2399	
1905	12	52 28	133 154		95 1831	11 —	310 2051			2361	
1906	12	56 68	135 119		95 1805	3 —	301 2018			2319	
1907	12	73 76	121 112		94 1788	— —	301 1993			2294	
1908	12	132 119	66 77		95 1823	— —	304 1984			2288	
1909	11	141 114	65 91		102 1869	— —	312 2028			2340	
1910	11	135 117	77 77		94 1794	— —	317 1988			2305	
1911	10	166 113	48 78		91 1716	20 —	335 1907			2242	
1912		415			1770					2185	
1913	7	158 118	61 65		101 1573	— —	327 1756			2083	
1914										1963 ²²	

najpogostejša bronhitis in želodčni katar. Največ delavcev pa je umrlo zaradi tuberkuloze.²³

Ljubljanska tobačna tovarna je zaposlovala tudi deklice, ki so bile mlajše od 14 let, kar za tisti čas ni bilo nič neobičajnega. Bile so šoloobvezne in zanje so pripravili večerni enourni pouk. O uspešnosti takšnega šolanja po koncu naporenega celodnevnega delovnega dne lahko seveda močno dvomimo. Zadošče-no pa je bilo predpisom zakona o obveznem šolanju.

Vseeno pa moramo priznati, da si je tovarniško vodstvo prizadevalo, da bi delavcem malo olajšalo hude delovne pogoje. Po preselitvi v nove prostore so imeli na razpolago dobro urejene sanitarne prostore s kopalnicami. V letu 1897 so uredili v tovarni delavsko kuhinjo, kjer so zaposleni lahko dobili zajtrk in malico oziroma kosilo. Leta 1904 so odprli delavsko knjižnico. Delavci so bili pokojninsko zavarovani. Predpise so nekajkrat spreminjali, zadnjič pred prvo

¹⁹ Za leti 1894 in 1895 niso razlikovali zaposlenih po plačilu na dan in teden.

²⁰ Leta 1896 in 1897 so bili plačani na teden le moški delavci.

²¹ Glej opombo številka 15.

²² Podatek za leto 1914 povzemam zgolj v ilustracijo po Valenčiču, Ljubljanska in-dustrija, str. 40.

²³ Ambrož, Kronika.

svetovno vojno leta 1910, ko so sprejeli Statut o preskrbinskem sistemu. Uvedli so šest plačilnih razredov, polno pokojnino pa je dobil delavec s 35 leti delovne dobe.²⁴

Tobačna tovarna v Ljubljani je imela prav posebno vlogo v gospodarskem življenju mesta. Že ob ustanovitvi leta 1871 je bila največji industrijski obrat v mestu, kar je ostala tudi naslednjih nekaj desetletij. Po številu zaposlenih je bila med največjimi industrijskimi obrati tudi na vsem slovenskem etničnem ozemlju, ob nekaterih obratih v rudarstvu in metalurgiji. Specifično mesto med takratnimi industrijskimi velikani na slovenskem ozemlju pa ji daje zaposlovanje pretežno ženske delovne sile. Zaradi tega so nastajale določene težave tudi pri drugih sektorjih gospodarstva, v nekaterih industrijskih panogah, v obrti in kmetijstvu. Tobačna tovarna kot del avstrijskega tobačnega monopola je imela za tisti čas relativno bolj urejen sistem socialnega varstva kot nekatere tovarne v drugih industrijskih panogah, ki so tudi zaposlovale žensko delovno silo. Mislim predvsem tekstilno industrijo. Zaradi relativne varnosti in gotovosti je bila zaposlitev v tobačni tovarni zelo zaželena in iskana zlasti med iskalkami dela. Ljubljana pa kot srednje veliko mesto v tistem času kljub vsemu ni mogla ponuditi dovolj potrebne delovne sile, veliko delavk in delavcev je prihajalo na delo iz njene okolice. Tu pa je tovarna posegala po tistih delavcih, ki bi sicer ostali zaposleni na kmetijah in drugje kot najbolj izkoriščana delovna sila — kot dekline in hlapci. Od tod izvira odpor in nerazumevanje do »cigararic« v mestu in njegovi okolici.

V tem kontekstu nam je šele lahko popolnoma razumljivo stališče meščanskega liberalnega tiska ob sporu delavcev in delavk v ljubljanskim vodstvom tobačne tovarne, ki je izbruhnil konec marca leta 1904. Bilo je izrazito odklonilno in celo zelo sovražno. Spor je izbruhnil zaradi odpusta štirih delavcev, ki so imeli status nestalnih delavcev. V strahu, da to lahko doleti še vrsto drugih, so delavci na pobudo strokovne krščanskosocialne zveze v tovarni protestirali proti tej odločitvi uprave in se solidarizirali z odpuščenimi. Uprava tovarne je reagirala zelo ostro. Tovarno je na njeno zahtevo obkolila policija, uprava pa je odpustila še 29 delavcev.²⁵ Že dan kasneje je posegla v spor generalna tobačna direkcija z Dunaja in v Ljubljano poslala tajnika. Z njegovim posredovanjem so odpuščene delavce ponovno sprejeli v tovarno. Očitno pa je bilo ozračje že tako močno razburkano, da se delavstvo v tovarni ni moglo več pomiriti. Pobudo so prevzele delavke in zahtevale, da tudi njihovo delegacijo sprejme tajnik dunajske generalne direkcije. Prišlo pa je do incidenta, ker so jim obljubili, da jih bo sprejel, medtem pa je že odšel na postajo. Ko se je to razvedelo, so tovarniškega inšpektorja razburjeni in opeharjeni delavci na tovarniškem dvorišču podrli na tla, ponovno je poklical policijo in tajnika s kolodvora. Delavci so tajniku povedali svoje zahteve: ureditev novega delovnika od 7. ure zjutraj do opoldne, v popoldanskem času pa od 13.30 do 18. ure, zvišanje plač, odstranitev tovarniškega inšpektorja ter obljubo, da v tovarni ne bodo postavljali novih strojev. Tajnik jih je pomiril z izjavo, da na Dunaju že pripravljajo nove mezdne pravilnike in da tovarne ne nameravajo več opremljati z novimi stroji. Ostale delavske zahteve pa naj bi delavci določene in natančneje definirali. Na

²⁴ Prav tam.

²⁵ Rdeči prapor z dne 8. aprila 1904 in Slovenski narod z dne 29. marca 1904.

shodu delavcev 1. aprila so tem znanim zahtevam dodali še štiri nove. Zahtevali so zamenjavo enega od obeh tovarniških zdravnikov, ureditev razmer v tovarniški bolniški blagajni, ureditev plačevanja nadomestnega dela ter namestitve prijaznih, slovenščine večjih tovarniških uradnikov.²⁶ Sredi meseca aprila je v Ljubljano prišel finančni svetnik z Dunaja, da bi raziskal razmere v tobačni tovarni v Ljubljani. V razčiščevanje razmer se je dejavno vključil tudi državno in deželno zborni poslanec dr. Ivan Sušteršič. Položaj se je povsem umiril s povišanjem plač, ki, kot je komentiral Slovenec, »ni ravno veliko; vendar je upati, da s časom delavstvo doseže več«.²⁷

Bolj kot sami dogodki v tovarni je bil zanimiv hud polemičen boj, ki se je odvijal na straneh klerikalnega Slovenca in liberalnega Slovenskega naroda. Slovenski narod je začetno akcijo delavcev v tovarni označil kot delavski štrajk ter to priliko takoj izrabil za obračun s klerikalno stranko oziroma s strokovnim krščanskosocialnim društvom v tovarni. Še najmanj, in začuda zelo nevtralno, je o dogodkih v tovarni poročal socialnodemokratski Rdeči prapor.²⁸

Medtem ko je Slovenec odločno zagovarjal in z naklonjenostjo sledil akcijam delavcev v tobačni tovarni, je Slovenski narod ostro napadal krščanskosocialno strokovno društvo v tovarni, češ da je delavcem nepremišljeno svetovalo, naj štrajkajo, ter ga obtožil, da je edini krivec za zdrahe.²⁹ Posredno je bil to seveda napad in obračun z vodstvom Slovenske ljudske stranke, predvsem z dr. Janezom Evangelistom Krekom. V razpihovanju polemičnega ognja pa so leteli napadi Slovenskega naroda na Kreka tudi zelo naravnost.³⁰ Hkrati je časnik začel razmišljati in razlagati ne samo dogodke v ljubljanski tobačni tovarni, temveč tudi o položaju tovarne in njenih delavcev v gospodarskem življenju mesta nasploh. »Naj le kdo pogleda, kako slabo se v primeri s cigararicami godi delavkam v predilnici in drugih tovarnah, a še nikdar se ni noben klerikalni prvak za te zmenil, dasi so podpore dosti bolj potrebne, kakor delavke tobačne tovarne. Kako demagogično delajo klerikalci, se vidi iz tega, da so naščuvali delavke proti novemu stroju. Če bi to stališče obveljalo, potem bi krojači lahko zahtevali, da se morajo prepovedati šivalni stroji, furmani pa bi mogli zahtevati, da se morajo razdreti vse železnice. Agitacija proti novemu stroju je neumna, in če se bi vsled novih strojev nekoliko manj *novih delavk* sprejemalo — stare ostanejo vse — ne bo tega nihče občutil, pomagano pa bo vsaj nekim *kmetom*, ki zdaj ne morejo dobiti deklet, ker vsaka dekla le sili v tobačno tovarno. Sploh pa bi kazalo, da se vodstvo pri sprejemanju delavk v prvi vrsti ozira na delavke iz mesta in da sprejema delavke s kmetov samo tedaj, če drugih ni. Kmet je tudi človek in ne bo mogel izhajati, če pojdejo vse dekline v tovarno. Kmetu bo izkazana velika dobrot, če se bodo sprejemale v tobačno tovarno pred vsemi le delavke iz mesta, ki za kmeto delo itak niso, ženske z dežele pa naj ostanejo pri kravicah in pujskih.«³¹ Mislim, da je odlomek iz Slovenskega naroda tako ilustrativen, da ne potrebuje nobenega komentarja! V to smer napeljana polemika pa se Slovenec ni pustil potegniti in je to razmišljanje ostalo monolog.

²⁶ Slovenec z dne 2. aprila 1904 in Slovenski narod z dne 2. aprila 1904.

²⁷ Slovenec z dne 17. aprila 1904.

²⁸ Rdeči prapor z dne 1. in 8. aprila 1904.

²⁹ Slovenski narod z dne 29. in 31. marca 1904.

³⁰ Slovenski narod z dne 9. aprila 1904.

³¹ Slovenski narod z dne 2. aprila 1904.

Po podatkih, ki jih navaja Vlado Valenčič, so ob začetku obratovanja ljubljanske tobačne tovarne dobivali delavci dnevno od 40 krajcarjev do 1 goldinarja 25 krajcarjev. Za leti 1894 in 1913 daje Valenčič izračune v tedenskih zasluhkih. Večina delavcev je dobivala akordne mezde. Leta 1894 so delavci zasluhili poprečno 5 goldinarjev in 84 krajcarjev na teden, leta 1913 pa 11 goldinarjev in 51 krajcarjev. Delavke so v istih letih zasluhile dnevno med 25 in 60 krajcarji, oziroma 4 goldinarje in 5 krajcarjev ter 8 goldinarjev in 76 krajcarjev tedensko.³² Ker nimamo takšnih izračunov v mezdah v drugih industrijskih obratih, nam ti podatki ne povedo dovolj. Omogočajo pa nam primerjavo med mezdami moških in žensk, ki je dokaj zgovorna. Leta 1871 je predstavljala mezda delavke približno polovico mezde njenega moškega kolega. V letu 1894 se je njen zasluhek dvignil na skoraj 70 % poprečne mezde moškega. Do leta 1913 je še nekoliko rastel, zasluhila je 76,3 % njegove mezde.

Tobačna tovarna v Ljubljani je bila pomemben industrijski obrat, ki je imel vidno vlogo v procesu industrializacije, ne samo Ljubljane, temveč tudi vsega slovenskega ozemlja. Kot tak je vplival na premike v gospodarski in poklicni pripadnosti ne samo v mestu, ampak tudi širšem prostoru okoli njega. Začuda pa so bili le redki raziskovalci, ki so se lotili študija in analize njene vloge v družbenih in gospodarskih procesih na Slovenskem od zadnje četrtine prejšnjega stoletja dalje. Do zdaj so bili objavljeni le trije kratki zapisi. V prvem, z naslovom Začetki tobačne industrije, je Ivan Slokar manj pisal o sami tobačni tovarni, ampak bolj posegel v predzgodovino njene ustanovitve, ko je na kratko orisal obrate, ki so delovali v mestu in njegovi bližnji okolici od sredine 18. stoletja naprej.³³ Vlado Valenčič se je v katalogu k razstavi Starejše ljubljanske industrije v pregledu Ljubljanska industrija od 16. stoletja do prve svetovne vojne sicer zelo na kratko dotaknil tudi tobačne tovarne, vendar pa navaja najpomembnejše podatke od njene ustanovitve do začetka prve svetovne vojne.³⁴ Posebej zanimiva je študija Slavka Kremenška Izvir in okolje delavk ljubljanske tobačne tovarne do prve svetovne vojne.³⁵ Prvi je uporabil podatke iz tovarniških moštvenih knjig in sicer vpise v rubriko o kraju bivanja. Te je primerjal s podatki v popisnicah ljudskih štetij v Ljubljani leta 1900. Prikaz je dopolnil še z ustnim virom, to je z izjavami nekaterih še živečih starejših delavk tovarne. Bolj kot sam podatek, od kod so prihajale delavke na delo, je Kremenška kot etnologa zanimalo vprašanje, kje so te delavke stanovale in kakšna je bila njihova stanovanjska kultura.

Nekako na sredini med zgodovinskim virom in literaturo je tipkopis Viktorja Ambroža Kronika tobačne tovarne v Ljubljani.³⁶ To je do zdaj najobsežnejši tekst o tobačni tovarni v Ljubljani, zajema pa čas od njene ustanovitve pa vse do prvih let po drugi svetovni vojni. Čeprav avtor neselektivno kronološko niza podatke, je zaradi njihovega števila in zanimivosti vreden vse naše pozornosti.

Virov, arhivskih in tiskanih, za kompleksno zgodovino tobačne tovarne ni tako malo, kot je to dokaj pogosto problem pri nekaterih industrijskih obratih v drugih industrijskih panogah. V obsežnem fondu tobačne tovarne, ki ga hrani

³² Valenčič, Ljubljanska industrija, str. 41.

³³ Ivan Slokar, Začetki..., stran 16—19.

³⁴ Valenčič, Ljubljanska industrija, str. 39—41.

³⁵ Slovenski etnograf XXIX/1976, str. 91—100.

³⁶ ZALj, tobačna tovarna, fasc. 13.

Zgodovinski arhiv Ljubljana, je zbrano gradivo, ki je nastajalo v podjetju od njegove ustanovitve pa vse do prvih let po drugi svetovni vojni. Večina tega gradiva je različna tehnična dokumentacija, bodisi da gre za podatke o živahni gradbeni dejavnosti bodisi za tehnično opremljanje tovarne. V tem gradivu so za zgodovinarje zanimivi predvsem fascikli 5 a, 5 b, 6, 7, 8, 11 in 13. Začela bom pri fasciklu številka 13. V njem je poleg že omenjenega tipkopisa tovarniške kronike Viktorja Ambroža še rokopis Moriza Topolanskega z naslovom Acten Materialien zum Gedenkbuch der k. k. Tabak Haupt Fabrik in podnaslovom Zeitperiode 1871—1890, kjer je zbranih veliko podatkov o razvoju tovarne. Po navedbah Ambroža sta ta tekst leta 1950 prevedla Franc Golob in Anton Žlajpah, vendar preveda ni v fasciklu. Veliko zbranega gradiva je uporabil Ambrož v svoji kroniki. V dveh zvezkih so dopisi gradbene pisarne za leta 1906—1913, tri knjige gradiva o gradnji tovarne pa dokumentirajo gradnjo objektov od leta 1883 dalje. Priložena so gradbena poročila za čas od 1907 do 1913. Obsežna je tudi knjiga priseg uradnikov in slug v tovarni, ki so bili sprejeti v obrat med letom 1873 in 1910 hkrati z odločbami o njihovi nastavitvi.³⁷ Fascikli 5 a, 5 b, 6, 7, 8 in 11 pa so moštvene knjige tovarne ter abecedni seznam (indeks) vseh delavcev, zaposlenih v obratu od ustanovitve do leta 1926. O moštvenih knjigah bom kasneje podrobneje govorila.

Izredno veliko podatkov o ljubljanski tobačni tovarni je v tiskani publikaciji Statistische Mittheilungen über das österreichische Tabakmonopole. Izhajati je začela leta 1890, pri nas pa so žal dostopni samo zvezki za leta 1894—1913.³⁸ Izdajala jih je generalna direkcija tobačne režije na Dunaju. Po posameznih poglavjih so objavljeni podatki o številu uradnikov, nameščencev in delavcev v vseh tobačnih tovarnah avstrijske polovice monarhije, o delavskem zavarovanju, smernicah skrbstva in zdravstvenih razmerah, o strojni opremljenosti in varnostnih razmerah, materialnem poslovanju, prodaji na drobno ter finančnem uspehu.

Moštvene, matične ali delavske knjige, kakor jih pač kje imenujejo, so predhodnice danes veliko bolj obsežnih, predvsem pa bolj zapletenih kadrovskih evidenc. Dvomim pa, da bodo lahko kdaj nudile kaj bistveno več podatkov, kot jih dobi danes zgodovinar iz moštvenih knjig, ki so jih začeli voditi industrijski obrati v drugi polovici 19. stoletja. Čeprav so načini vodenja teh knjig pogosto od podjetja do podjetja različni, pa so po številu informacij, ki jih vsebujejo, več ali manj te knjige, ki so danes poznane, enake.³⁹ Razlike so v sistemu vpisov. Delavci so vpisani po abecedi priimkov ali po datumih nastopa dela. Večkratne zaposlitve so lahko pripisane k prvemu vpisu ali pa vpisane vedno znova. Največja razlika je v rubriki o geografskem poreklu. Najpogostejše so vpisovali rojstni kraj, niso pa redki primeri, da so vpisali samo podatek o domovinski občini. V takem primeru, posebej ko gre za obrate, ki so zaposlovali veliko žensk, je ta podatek premalo zanesljiv, da bi lahko z gotovostjo sklepali, od

³⁷ ZALj, tobačna tovarna, fasc. 13, Dienst-Eide der k. k. Beamten und Diener welche bei der K-K- Haupt Tabak Fabrik in Laibach in Eid genommen wurden, 1873—1910.

³⁸ Statistische Mittheilungen über das österreichische Tabakmonopol. Von der k. k. General-Direction der Tabak-Regie. Wien 1895—1916.

³⁹ Jasna Fischer, Proučevanje strukture delavstva na Slovenskem pred prvo svetovno vojno na podlagi moštvenih knjig, Arhivi IV/1981, 1—2, str. 65—70. Dalje navajam Fischer, Proučevanje.

kod je bilo doma delavstvo, ki se je zaposlovalo v obratu. Problem je namreč v tem, da je bila domovinska pravica hudo spremenljiva kategorija. Vemo, da je bila njena podelitev odvisna od vrste dejavnikov, kot so kraj rojstva, domovinska pravica staršev, domovinska pravica moža — zakonskega partnerja ipd.⁴⁰ Zato je vpisovanje zgolj takšnega podatka ena od pomanjkljivosti pri vrsti možtenih knjig.

Najpopolnejšo do zdaj znano možtveno knjigo so vodili v tobačni tovarni v Ljubljani. V prvem zvezku so vpisani delavci, ki so se zaposlili v obratu med leti 1865 in 1885, v drugem od 1886 do 1894, v tretjem od 1895 do 1900, v četrtem od 1900 do 1908 in v petem od 1908 do leta 1926. Nekoliko preseneča, da sta prva dva vpisa v knjigo iz let 1865 in 1869, ko vemo, da je tovarna začela obratovati šele marca 1871. Vpisani sta bili delavki, ki sta v ljubljanski obrat prišli iz tobačne tovarne v Fürstenfeldu. Kaže, da so jima pripisali tudi delovno dobo v tej tovarni. Delavce so vpisovali tekoče po datumu nastopa dela. Skupaj jih je bilo do 31. decembra 1814 vpisanih 4423.

Knjiga ima 13 rubrik. Poleg imena in priimka so zbirali še podatke o prebivališču, datumu rojstva, rojstnem kraju, domovinski občini, stanu, občini, ki je izdala delavsko knjižico, o zadnji zaposlitvi pred nastopom dela v tobačni tovarni (ta rubrika je praviloma prazna), o sprejemnem dokumentu (krstnem listu, stanovanjskem listu, vojaških dokumentih, delovni knjižici), o datumu nastopa dela, poklicu (praviloma je to delovno mesto), premestitvah na druga delovna mesta in povišanjih mezde, datumu prenehanja zaposlitve in vzrokih zanj, datumu dviga delovnih dokumentov ter izplačilih boleznin. Izpolnjevali so vse rubrike, razen rubrike o prejšnjih zaposlitvah. Izjemoma so to storili za nekaj prvih vpisanih delavcev. Razlog ni znan. Možno je, in ta razlaga se zdi tudi najbolj verjetna, da je bila veliki večini delavcev zaposlitev v ljubljanski tobačni tovarni prva in se zato vpisovalcem ni zdelo potrebno to še posebej zabeležiti.

Zaradi dejstva, da ima možtvena knjiga ljubljanske tobačne tovarne vpisano veliko število različnih podatkov, in da so vse rubrike natančno izpolnjene, se mi je zdelo smotno in smiselno obdelati to množico gradiva z računalnikom. Na to odločitev je vplivala tudi ugotovitev, da je bila potrebna relativno nezahtevna obdelava, brez zapletenega računalniškega programa, kar bi seveda terjalo še dodatna precej visoka finančna sredstva, ampak da se je lahko uporabil že pripravljeni programski paket za družbene znanosti (SPSS, Statistical Package for the Social Sciences). Predvsem ni bila potrebna identifikacija delavcev, ker je, razen 7 izjem, vsak zaposleni vpisan le enkrat. Tako je zadostovala ena luknjana kartica za posameznega delavca. Problem zase pa je predstavljalo zajemanje podatkov oziroma prenos na luknjane kartice, kar je praviloma največji finančni izdatek pri računalniških obdelavah. Pri tem mi je neprecenljivo pomoč nudil oddelek za avtomatsko obdelavo tobačne tovarne same. To zamudno delo so ljubeznivo brezplačno opravili delavci tega oddelka. Računalniško obdelavo sta opravila Žiga Knap, samostojni raziskovalec Inštituta za sociologijo in Peter Kozmik, programer v Računskem centru Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo na računalniku Republiškega računskega centra v Ljubljani.

⁴⁰ Prav tam, str. 66.

Ime spremljivke	Daljši opis	Kategorije
A 1	tekoča številka delavca	0001—4423
A 2	številka datoteke	01
A 3	številka kartice	1
V 1	spol	1 — moški
V 2	leto rojstva	2 — ženski
V 3	kraj bivanja	zadnje 3 številke letnice rojstva
V 4	kraj rojstva	01 — 88
V 5	domovinska občina 1	01 — 95
V 6	domovinska občina 2	01 — 95
V 7	stan	1 — samski
V 8	leto 1. poroke	2 — poročen
V 9	leto 1. vdovstva	3 — vdovec
V 10	leto 2. poroke	zadnje 3 številke letnice 1. poroke
V 11	leto 2. vdovstva	zadnje 3 številke letnice 1. vdovstva
V 12	datum vstopa	zadnje 3 številke letnice 2. poroke
V 13	— dan	zadnje 3 številke letnice 2. vdovstva
V 14	— mesec	xx — dan
V 15	— leto	yy — mesec
V 16	kvalifikacija 1	zzz — leto
V 17	delovno mesto 1	1 — nekvalificiran
V 18	način plačevanja 1	2 — polkvalificiran
V 19	datum 1. premestitve	3 — kvalificiran
V 20	— dan	01 — 91
V 21	— mesec	1 — na dan
V 22	— leto	2 — na akord
V 23	kvalifikacija 2	3 — na teden
V 24	delovno mesto 2	4 — na mesec
V 25	— dan	xx — dan
V 26	— mesec	yy — mesec
V 27	— leto	zzz — leto
V 28	kvalifikacija 2	1 — nekvalificiran
V 29	delovno mesto 2	2 — polkvalificiran
V 30	— dan	3 — kvalificiran
V 31	— mesec	01 — 91

Ime spre-men-ljivke	Daljši opis	Kategorije
V 23	način plačevanja 2	1 — na dan 2 — na akord 3 — na teden 4 — na mesec
V 24	datum 2. premestitve	xx — dan
V 25	— dan	yy — mesec
V 26	— mesec	zzz — leto
V 27	— leto	1 — nekvalificiran 2 — polkvalificiran 3 — kvalificiran
V 28	kvalifikacija 3	01 — 91
V 29	delovno mesto 3	1 — na dan
V 30	način plačevanja 3	2 — na akord 3 — na teden 4 — na mesec
V 31	razno	1 — več kot 3 premestitve 2 — reaktiviran 3 — imenovan za delovodjo 4 — drugič zaposlen
V 32	datum izstopa	xx — dan
V 33	— dan	yy — mesec
V 34	— mesec	zzz — leto
V 35	— leto	1 — provizioniran 2 — invalidsko ali začasno upokojen 3 — delovno nesposoben 4 — smrt 5 — prostovoljno 6 — odpuščen 7 — vpoklican v vojsko 8 — stalno upokojen 9 — proglašen za mrtvega
V 36	vzrok odhoda	

Na kartice so iz moštvenih knjig zajeti naslednji podatki: kraj bivanja, rojstna letnica, rojstni kraj, domovinska občina, stan, datum nastopa dela, poklic oziroma delovno mesto, način izplačevanja mezde, datumi premestitev na nova delovna mesta, datum prenehanja zaposlitve in vzroki odhoda z dela. Priimka in imena nisem vpisovala glede na to, da so — razen že omenjenih 7 izjem — vsi vpisi enkratni. Identifikacijo posameznega zaposlenega omogoča tekoča vpisna številka, ki je ista kot v moštveni knjigi. Upoštevala sem tudi podatek, ki je pripisan v rubriko o stanu, namreč leto proke ali vdovstva.

Zanimivo in obenem značilno je, da je vpisan le pri ženskah, ne pa tudi pri moških. To gotovo samo po sebi govori o svojevrstni dvojnosti in razlikovanju moških in žensk, ki se seveda najbolj izrazito kaže v razlikah pri mezdah. Je pa tudi ta zgolj formalna podrobnost sama po sebi dovolj zgovorna.

Tak način izpisovanja je omogočil računalniško obdelavo 34 različnih podatkov oziroma spremenljivk (variabel), ki so vidne iz šifranta obdelave.

Datumi nastopa dela, morebitne premestitve na drugo delovno mesto ter prenehanje zaposlitve so vpisani posebej z dnevi, meseci in letnico, ker sem predvidevala razlike med posameznimi dnevi v mesecu ter meseci v letu. Po izkušnjah pri analizi podatkov iz moštvenih knjig v industrijskih obratih v metalurgiji, rudarstvu in tekstilni industriji se dokaj jasno kaže tendenca po večjem zaposlovanju v industriji v jesenskih mesecih in pogostejših odhodih z dela v spomladanskih.⁴¹ Zato je bilo logično, da sem se vprašala, ali se je kaj podobnega dogajalo tudi v ljubljanski tobačni tovarni.

Šifrantu so dodane tri priloge. Prva je seznam krajev bivanja. Delavci in delavke ljubljanske tobačne tovarne so prebivali in prihajali na delo iz 86 krajev, všteti seveda tudi samo mesto. Vič, Rudnik, Zgornja in Spodnja Šiška, Moste in Vodmat so šteti kot samostojni kraji, ker so jih v času pred prvo svetovno vojno postopno šele vključevali v mestno ozemlje.⁴² Pri vpisu v

⁴¹ Prav tam str. 67—69.

⁴² Igor Vrišer, Razvoj prebivalstva na območju Ljubljane, Knjižnica Kronika zv. 2, Ljubljana 1956, str. 17—22.

Priloga I — kraj bivanja:

01 Ljubljana	30 Zgornji Kašelj	60 Dolško
02 Vič	31 Zapuže	61 Spodnje Pirniče
03 Moste	32 Stranska vas	62 Polje
04 Vodmat	33 Jarše	63 Rašica
05 Spodnja Šiška	34 Šmartno Šmarna gora	64 Medno
06 Zgornja Šiška	35 Dobrova	65 Podgorica
07 Šentvid	36 Karolinska zemlja	66 Lukovica
08 Glince	37 Dobrunje	67 Hruševo
09 Štepanjska vas	38 Nadgorica	68 Šmartno Sava
10 Ježica	39 Podsmreka-Dobrova	69 Poljane-Šentvid
11 Črnuče	40 Brezovica	70 —
12 Vižmarje	41 Staneče	71 Gunclje
13 Spodnje Gameljne	42 Tomačevo	72 Notranje Gorice
14 Sostro	43 Mala vas	73 Hauptmanca
15 Stožice	44 Šujica	74 Plešivica
16 Spodnja Hrušica	45 Ilovica	75 Studenec
17 Podutik	46 Savlje	76 Brezje
18 Kozarje	47 Razore-Dobrova	77 Bizovik
19 Brdo	48 Dragomer	78 Slape
20 Srednje Gameljne	49 Trata-Šentvid	79 Brod
21 Dravljje	50 Vnanje gorice	80 Blatna Brezovica
22 Sneberje	51 Ježa	81 Zgornja Hrušica
23 Zgornje Gameljne	52 Dvor-Šentvid	82 Želimlje
24 Gmajna-Črnuče	53 Vikrče	83 —
25 Rudnik	54 Daljna vas-Rudnik	84 Srednja vas
26 Tacen	55 Orle	85 Javor
27 Kamna gorica-Šentvid	56 Zgornje Pirniče	86 Ihan
28 Podgora	57 Selo	87 Dol
29 Koseze	58 Dolnice-Šentvid	88 Zapoge
	59 Kleče	

moštveno knjigo pa vpisovalci teh sprememb še niso upoštevali. Druga priloga je seznam krajev rojstva in domovinske pravice. Podatki so za slovensko narodnostno ozemlje urejeni po sodnih okrajih. Meje teh upravnih enot približno ustrezajo mejam današnjih občin. Na celotnem slovenskem narodnostnem ozemlju jih je bilo 76. Izven slovenskega ozemlja sem te podatke združevala po deželah oziroma državah.⁴³ Tretja priloga je seznam delovnih mest. Skupno jih je bilo 89. Razvrščena so po posameznih enotah za proizvodnjo cigar, cigaret, kadirnega tobaka, njuhanca ter del, ki so spremljala proizvodnjo tovarne kot celote.⁴⁴

⁴³ Priloga II — kraj rojstva in domovinske občine:

01 Ljubljana-mesto	33 Šmohor	65 Trst
02 Ljubljana-okolica	34 Borovlje	66 Kanal
03 Postojna	35 Celovec	67 Gorica
04 Ilirska Bistrica	36 Rožek	68 Ajdovščina
05 Senožeče	37 Podklošter	69 Komen
06 Vipava	38 Trbiž	70 Sežana
07 Kočevje	39 Beljak	71 Bovec
08 Velike Lašče	40 Pliberk	72 Kobarid
09 Ribnica	41 Dobrla vas	73 Cerkno
10 Krško	42 Železna Kapla	74 Tolmin
11 Kostanjevica	43 Velikovec	75 Koper
12 Mokronog	44 Šentpavel	76 Piran
13 Radeče	45 Celje	77 Gradiška
14 Škofja Loka	46 Vransko	78 Nemška Koroška
15 Kranj	47 Konjice	79 Nemška Štajerska
16 Tržič	48 Šmarje pri Jelšah	80 Tirolska
17 Vrhnika	49 Gornji Grad	81 Predarlška
18 Litija	50 Laško	82 Spodnja Avstrija
19 Višnja gora	51 Ljutomer	83 Zgornja Avstrija
20 Idrija	52 Gornja Radgona	84 Češka
21 Lož	53 Lenart	85 Moravska
22 Logatec	54 Maribor	86 Šlezija
23 Cerknica	55 Slovenska Bistrica	87 Galicija
24 Kranjska gora	56 Ormož	88 Bukovina
25 Radovljica	57 Ptuj	89 Istra
26 Novo mesto	58 Rogatec	90 Dalmacija
27 Žužemberk	59 Kozje	91 Hrvatska
28 Trebnje	60 Sevnica	92 Bosna in Hercegovina
29 Brdo	61 Brežice	93 Ogrska
30 Kamnik	62 Radlje	94 Nemčija
31 Metlika	63 Šoštanj	95 Italija
32 Črnomelj	64 Slovenj Gradec	96 Druge države

⁴⁴ Priloga III — delovno mesto:

01 izdelovanje cigar	13 pakiranje cigar
02 izdelovanje viržink	14 izdelovanje cigaret
03 pripraviljalnica cigar	15 prevzemalka cigaret
04 vlagalka	16 tehtalka
05 prevzemalka cigar	17 pakiranje cigaret
06 vtikovalka slame	18 strojno izdelovanje cigaret
07 izdelovalka pup	19 rezalec cigaretnega papirja
08 sušilnica cigar	20 zavijalec cigaret
09 lepilke	21 izdelovanje kadirnega tobaka
10 kuharica lepila	22 presejalec
11 pomožni delavec (cigare, cigarete)	23 rezalec kadirnega tobaka
12 opremljanje cigar z etiketo	24 obrezovalka

Računalniška obdelava podatkov je bila enostavna. Zanimali so me rezultati za posamezne podatke — spremenljivke, torej frekvence, absolutne in relativne. Opravljenih je bilo tudi nekaj primerjav med podatki s pomočjo t. i. križnih tabel. O tem bom podrobneje govorila sproti, ko bom predstavila in analizirala rezultate obdelave.

V času od marca 1871 do konca decembra 1914, skupno torej v 47 letih, je bilo v tovarni zaposlenih 4423 delavcev. V to število niso všteti uradniki in uslužbenci tovarne. Razmerje med moškimi in ženskimi delavci je vidno iz tabele številka 2.

Tabela številka 2

	Število	V odstotkih
moški	618	14
ženske	3805	86
skupaj	4423	100

25 priprava tobaka za rezanje	57 sodar
26 prebiranje tobaka	58 jermenar, šivalec jermenov
27 —	59 klepar
28 sušilec	60 brusač
29 sušilec-pomočnik	61 pleskar
30 pražilec	62 opravnik stroja
31 stiskalec	63 opravnik elektrike, elektromehanik
32 zlagalec	64 opravnik dvigal
33 stiskalka tobaka v klobasah	65 pomočnik pri dvigalih
34 dovažalec	66 svetilničar
35 zavijanje kadirnega tobaka	67 svetilničar-pomočnik
36 pomožni delavec pri izdelavi kadirnega tobaka	68 kurjač
37 postranska dela pri izdelavi kadirnega tobaka	69 kurjač parnih kotlov
38 izdelava njuhanca	70 dostavljajč premoga
39 priprava mešanice za njuhanec	71 ekonomija
40 zavijalec njuhanca	72 pisar
41 izdelovanje žvečilnega tobaka	73 skladišče
42 zavijanje žvečilnega tobaka	74 —
43 ogrevanje	75 pisarniški pomočnik
44 kartonaža	76 pisarniški aspirant
45 izrezovalec v kartonaži	77 strojepiska
46 rezalec papirja v kartonaži	78 sel
47 delavci pri izdelovanju zabojev (zavijalci, razrezovalci, zlagalci)	79 predelavec
48 splošna opravila	80 paznik-kandidat
49 pometalka	81 provizorični paznik
50 različni delavci splošnih opravil	82 stalni paznik
51 strežnica v kopalnicah, straniščih	83 nadzornik bolnikov
52 čistilke (različne)	84 nadzorovalka
53 perica	85 gasilec
54 tesar, mizar	86 čuvaj parkov
55 železostrugar	87 zidar
56 strojni ključavničar	88 mazač
	89 kuharica, pomočnica kuharice
	90 kovač
	91 nočni čuvaj

Vidimo, da je bila tobačna tovarna v Ljubljani glede na sestav zaposlenih izrazito ženski obrat. Opozoriti moram, da je bil odstotek žensk med zaposlenimi tobačne tovarne precej višji kot v obratih tekstilne industrije, za katere je bila tudi značilna visoka zaposlenost žensk.⁴⁵ Na to posebej opozarjam, ker to dejstvo vedno znova močno poudarjamo, ob tem pa radi pozabljamo na obrate v drugih industrijskih panogah, ki so prav tako zaposlovali zelo veliko ženske delovne sile.

Vemo, da je bila ena od odločilnih spodbud in pomemben prepričevalni argument za postavitev tobačne tovarne v Ljubljani brezposelnost, ki je mesto pestila že od sredine 19. stoletja. Zato sta še toliko zanimivejša vprašanje in odgovor, od kod pa so v resnici bili zaposleni v tobačni tovarni. V moštvenih knjigah imamo podatke o rojstnem kraju, domovinski pravici (pristojnosti) in kraju bivanja. Analiza podatka o kraju rojstva nam ne daje presenetljivih rezultatov.

V mestu in njegovi najbližji okolici, to je tedanjem sodnem okraju Ljubljana, ki je danes del strnjenegega mestnega ozemlja, je bilo rojenih 2972 ali 67,6 % zaposlenih, od tega v samem mestu 916 ali 20,7 %. Več delavcev je bilo rojenih še v sodnih okrajih Vrhnika — 207 ali 4,7 %, Kamnik — 141 ali 3,2 %, ter Kranj — 127 ali 2,9 %. Od 20 do 100 oseb, kar predstavlja od 0,5 % do 2,4 %, je bilo rojenih še v sodnih okrajih Velike Lašče, Ribnica, Mokronog, Škofja Loka, Višnja gora, Idrija, Logatec, Radovljica, Novo mesto, Brdo, Laško, Trst ter na nemškem Štajerskem in na Hrvaškem. Skupno je bilo rojenih v bližji okolici industrijskega obrata oziroma mesta Ljubljane 82 % vseh zaposlenih delavcev. V drugih sodnih okrajih in deželah so bili rojeni le posamezniki. Med zaposlenimi ni bilo nikogar, ki bi bil rojen v sodnih okrajih Ljutomer, Gornja Radgona, Lenart, Slovenska Bistrica, Rogatec, Kobarid in deželah Predarlška in Bukovina. Ugotavljamo zelo majhno geografsko mobilnost oseb. To nam zlasti ilustrativno kažejo odstotki rojenih po posameznih deželah znotraj slovenskega narodnostnega ozemlja in zunaj njega. Na Kranjskem je bilo rojenih 93,8 %, na slovenskem Koroškem 0,5 %, na slovenskem Štajerskem 2,4 %, Primorskem (vključno s Trstom) 1,2 % in v deželah zunaj slovenskega narodnostnega ozemlja 2,1 % vseh oseb zaposlenih v tobačni tovarni. Zanimivo je, da so tudi rezultati obdelave podatkov moštvenih knjig obratov v drugih industrijskih panogah zelo podobni tem, ki sem jih navedla za tobačno tovarno. To nam kaže, kako dosledno so podjetniki — potencialni investitorji presojali, kje so najugodnejše razmere za postavitev novih industrijskih obratov. Eden izmed pogojev je bil vedno številna, poceni in pridna delovna sila v neposredni bližini obrata.⁴⁶

Nekoliko drugačno sliko nam pokaže tabela s podatki o domovinski pravici oziroma pristojnosti.

Domovinsko pravico v mestu Ljubljana je imelo samo 464 ali 10,5 % oseb, v sodnem okraju Ljubljana okolica pa 2070 ali 46,8 % vseh zaposlenih, skupaj je to 57,7 %, kar je precej manj kot pa jih je bilo na tem območju rojenih. Razlika je zlasti velika pri rojenih v Ljubljani, saj je 452 oseb, to je skoraj polovica

⁴⁵ Analiza podatkov moštvene knjige bombažne predilnice in tkalnice v Tržiču nam za čas od leta 1890 do 1914 pokaže, da je v tovarni delalo 41,7 % moških in 58,3 % žensk. Jasna Fischer, Proučevanje, str. 68—69.

⁴⁶ Primerjaj postopek ob pripravah za postavitev bombažne predilnice in tkalnice v Tržiču leta 1884 in 1885. Ivan Mohorič, Bombažna predilnica in tkalnica v Tržiču. Nastanek, razvoj in delo 1885—1960. Samozaložba BPT, Tržič, 1960, str. 22—29.

Tabela številka 3

Frekvenčne porazdelitve po kraju rojstva:

Kraj rojstva	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
Ljubljana mesto	916	20,7	20,8
Ljubljana okolica	2056	46,5	46,7
Postojna	9	0,2	0,2
Ilirska Bistrica	3	0,1	0,1
Senožeče	4	0,1	0,1
Vipava	13	0,3	0,3
Kočevje	11	0,2	0,3
Velike Lašče	21	0,5	0,5
Ribnica	20	0,5	0,5
Krško	17	0,4	0,4
Kostanjevica	9	0,2	0,2
Mokronog	33	0,7	0,8
Radeče	19	0,4	0,4
Škofja Loka	95	2,1	2,2
Kranj	127	2,9	2,9
Trzič	12	0,3	0,3
Vrhnika	207	4,7	4,7
Litija	82	1,9	1,9
Višnja gora	46	1,0	1,0
Idrija	21	0,5	0,5
Lož	17	0,4	0,4
Logatec	23	0,5	0,5
Cerknica	7	0,2	0,2
Kranjska gora	3	0,1	0,1
Radovljica	80	1,8	1,8
Novo mesto	40	0,9	0,9
Žužemberk	12	0,3	0,3
Trebnje	15	0,3	0,3
Brdo	56	1,3	1,3
Kamnik	141	3,2	3,2
Metlika	7	0,2	0,2
Črnomelj	3	0,1	0,1
Borovlje	2	0,0	0,0
Celovec	3	0,1	0,1
Trbiž	2	0,0	0,0
Beljak	1	0,0	0,0
Pliberk	3	0,1	0,1
Dobrla vas	1	0,0	0,0
Železna Kapla	2	0,0	0,0

Kraj rojstva	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
Velikovec	1	0,0	0,0
Celje	19	0,4	0,4
Vransko	14	0,3	0,3
Konjice	1	0,0	0,0
Šmarje	7	0,2	0,2
Gornji Grad	3	0,1	0,1
Laško	21	0,5	0,5
Maribor	9	0,2	0,2
Ormož	2	0,0	0,0
Ptuj	2	0,0	0,0
Kozje	6	0,1	0,1
Sevnica	8	0,2	0,2
Brežice	7	0,2	0,2
Radlje	1	0,0	0,0
Slovenj Gradec	2	0,0	0,0
Trst	29	0,7	0,7
Gorica	5	0,1	0,1
Ajdovščina	5	0,1	0,1
Komen	6	0,1	0,1
Sežana	7	0,2	0,2
Bovec	2	0,0	0,0
Cerkno	2	0,0	0,0
Tolmin	2	0,0	0,0
Koper	1	0,0	0,0
Gradiška	2	0,0	0,0
Nemška Koroška	3	0,1	0,1
Nemška Štajerska	22	0,5	0,5
Tirolska	5	0,1	0,1
Spodnja Avstrija	7	0,2	0,2
Zgornja Avstrija	1	0,0	0,0
Češka	6	0,1	0,1
Moravska	2	0,0	0,0
Šlezija	1	0,0	0,0
Galicija	1	0,0	0,0
Istra	9	0,2	0,2
Hrvatska	23	0,5	0,5
Ogrska	8	0,2	0,2
Italija	4	0,1	0,1
Druge države	1	0,0	0,0
Brez podatka	27	0,5	izgubljene vrednosti
Skupaj	4423	100,0	100,0

Tabela številka 4

Frekvenčne porazdelitve po kraju domovinske pravice:

Kraj domovinske pravice	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
Ljubljana mesto	464	10,5	10,6
Ljubljana okolica	2070	46,8	47,1
Postojna	19	0,4	0,4
Ilirska Bistrica	5	0,1	0,1
Senožeče	11	0,2	0,3
Vipava	21	0,5	0,5
Kočevje	19	0,4	0,4
Velike Lašče	36	0,8	0,8
Ribnica	20	0,5	0,5
Krško	28	0,6	0,6
Kostanjevica	6	0,1	0,1
Mokronog	33	0,7	0,8
Radeče	24	0,5	0,5
Skofja Loka	125	2,8	2,8
Kranj	168	3,8	3,8
Tržič	16	0,4	0,4
Vrhnika	252	5,7	5,7
Litija	132	3,0	3,0
Višnja gora	58	1,3	1,3
Idrija	36	0,8	0,8
Lož	15	0,3	0,3
Logatec	32	0,7	0,7
Cerknica	9	0,2	0,2
Kranjska gora	3	0,1	0,1
Radovljica	74	1,7	1,7
Novo mesto	60	1,4	1,4
Žužemberk	22	0,5	0,5
Trebnje	20	0,5	0,5
Brdo	120	2,7	2,7
Kamnik	219	5,0	5,0
Metlika	13	0,3	0,3
Črnomelj	11	0,2	0,3
Šmohor	1	0,0	0,0
Borovlje	1	0,0	0,0
Celovec	3	0,1	0,1
Beljak	3	0,1	0,1
Pliberk	3	0,1	0,1
Dobrla vas	1	0,0	0,0

Kraj domovinske pravice	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
Železna Kapla	2	0,0	0,0
Velikovec	2	0,0	0,0
Celje	19	0,4	0,4
Vransko	12	0,3	0,3
Konjice	2	0,0	0,0
Šmarje	7	0,2	0,2
Gornji grad	4	0,1	0,1
Laško	11	0,2	0,3
Ljutomer	4	0,1	0,1
Lenart	1	0,0	0,0
Maribor	10	0,2	0,2
Slovenska Bistrica	3	0,1	0,1
Ormož	1	0,0	0,0
Ptuj	5	0,1	0,1
Kozje	6	0,1	0,1
Sevnica	9	0,2	0,2
Brežice	7	0,2	0,2
Radlje	1	0,0	0,0
Šoštanj	1	0,0	0,0
Slovenj Gradec	3	0,1	0,1
Trst	1	0,0	0,0
Kanal	1	0,0	0,0
Gorica	12	0,3	0,3
Ajdovščina	5	0,1	0,1
Komen	4	0,1	0,1
Sežana	6	0,1	0,1
Cerkno	12	0,3	0,3
Tolmin	7	0,2	0,2
Gradiška	1	0,0	0,0
Neška Koroška	3	0,1	0,1
Nemška Štajerska	13	0,3	0,3
Tirolska	5	0,1	0,1
Predarlska	1	0,0	0,0
Spodnja Avstrija	4	0,1	0,1
Zgornja Avstrija	3	0,1	0,1
Češka	14	0,3	0,3
Moravska	5	0,1	0,1
Šlezija	2	0,0	0,0
Galicija	5	0,1	0,1
Istra	3	0,1	0,1
Hrvatska	8	0,2	0,2

Kraj domovinske pravice	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
Ogrska	9	0,2	0,2
Italija	7	0,2	0,2
Brez podatka	29	0,7	izgubljene vrednosti
Skupaj	4423	100,0	100,0

rojenih v Ljubljani, imela domovinsko pravico v občinah zunaj teh dveh sodnih okrajev. Dva razloga sta za ta pojav. Osebe so se rodile v Ljubljani staršem, doseljenim in stalno prebivajočim v mestu, ki so zaradi avstrijskih predpisov praviloma obdržali domovinsko pravico v krajih, od koder so se odselili. Ta je pripadla tudi otrokom, čeprav rojenim v novem kraju bivanja. Druga možnost je, da je ženska, ki je sicer imela domovinsko pravico v Ljubljani, s poroko pridobila domovinsko pravico v občini, kjer jo je imel njen zakonski tovariš. Pri rojenih v drugih sodnih okrajih razlike niso tako velike. V večini sodnih okrajev je bilo število oseb s pristojnostjo v njihovih občinah malenkost višje kot pa je bilo tam rojenih oseb. V 15 sodnih okrajih je število rojenih in pristojnih enako, v 12 pa število rojenih višje kot število tja pristojnih.⁴⁷ Pregled po deželah nam pokaže, da je 94,2 % zaposlenih imelo domovinsko pravico na Kranjskem, 0,3 % na slovenskem Koroškem, 2,4 % na slovenskem Štajerskem, 1,1 % na Primorskem ter 1,9 % v deželah zunaj slovenskega narodnostnega ozemlja.

Podrobneje bom predstavila rezultate teh primerjav samo za deželo Kranjsko glede na to, da je bilo v njej rojenih 93,8 % oseb in da je v tej deželi imelo domovinsko pravico 94,2 % oseb, ki so bile zaposlene v tobačni tovarni. Največje razlike med krajem rojstva in občino domovinske pravice so ugotovljene v mestu Ljubljana ter v sodnih okrajih Postojna, Kostanjevica in Mokronog, medtem ko so imeli samo v sodnem okraju Metlika vsi rojeni tam tudi svojo domovinsko pravico. Med rojenimi v Ljubljani jih je bilo v mestu pristojnih 356, to je 38,9 %. Ostale osebe so bile rojene v drugih sodnih okrajih. Največ jih je bilo v sodnem okraju Ljubljana okolica, 228 ali 24,9 %. Več kot 10 posameznikov rojenih v Ljubljani je imelo domovinsko pravico še v sodnih okrajih Velike Lašče (13), Škofja Loka (30), Kranj (30), Vrhnika (29), Litija (19), Višnja gora (12), Brdo (36) in Kamnik (39). Vse zgoraj naštetе osebe predstavljajo 82,5 % vseh rojenih v Ljubljani. Nihče, ki je bil rojen v Ljubljani, ni imel domovinske

⁴⁷ Kraji, kjer je bilo število rojenih in pristojnih enako, so naslednji: sodni okraji Ribnica, Mokronog, Kranjska gora, Celovec, Pliberk, Doberla vas, Železna Kapla, Celje, Šmarje, Kozje, Brežice, Radlje, Ajdovščina in deželi nemška Koroška in Tirolska. V naslednjih sodnih okrajih in deželah pa je bilo število tam rojenih višje kot pa tja pristojnih: Kostanjevica, Borovlje, Vransko, Ljutomer, Ormož, Trst, Sežana, Gradiška, nemška Štajerska, Spodnja Avstrija, Istra in Hrvatska.

pravice v sodnih okrajih Kostanjevica, Cerknica in Trebnje. Povsem obratno pa je z rojenimi v sodnem okraju Ljubljana okolica. 1728 ali 84,3 % tam rojenih je imelo v občinah tega sodnega okraja tudi domovinsko pravico. In zanimivost, 49 oseb je uspelo dobiti pristojnost v Ljubljani. Več kot 10 oseb pa je imelo domovinsko pravico še v sodnih okrajih Škofja Loka (16), Kranj (28), Vrhnika (40), Litija (25), Brdo (257) in Kamnik (39). Za vse sodne okraje Kranjske navajam podatke v posebni tabeli v opombah.⁴⁸

V moštveno knjigo so zapisovali tudi spremembo pristojnosti v času zaposlitve v tovarni. Spremembe so zabeležene za 1168 oseb. 446 oseb ali 38,3 % je dobilo na novo pristojnost v mestu in sodnem okraju Ljubljana okolica. Nekaj več kot 20 % med njimi je bilo tu rojenih, torej jim je uspelo dobiti domovinsko pravico v kraju rojstva. Ne vemo pa, kakšen odstotek med njimi je to uredilo na podlagi ustreznih predpisov, ki so dovoljevali spremembo zaradi dovolj dolgega bivanja (več kot 10 let) in koliko so te spremembe zaradi poroke s partnerjem, ki je tukaj imel domovinsko pravico.

Primerjava podatka o rojstnem kraju in spolu nam pokaže, da ni bistvenih razlik v geografski mobilnosti po spolu. Moških je bilo po rojstvu iz Kranjske 562 ali 90,9 %, žensk pa 3563 ali 94,3 %. Pregled po drugih deželah nam pokaže, da je bilo iz slovenske Koroške 0,3 % moških in 0,4 % žensk, iz slovenske Štajerske 3,4 % moških in 2,2 % žensk, iz Primorske 2,4 % moških in 1,3 % žensk, iz drugih dežel in držav zunaj slovenskega narodnostnega ozemlja pa 3,1 % moških in 2,1 % žensk. Nobenega moškega ni bilo iz naslednjih sodnih okrajev: Postojna, Ilirska Bistrica, Krško, Kostanjevica, Cerknica, Kranjska gora, Črnomelj, Celovec, Trbiž, Beljak, Doberla vas, Železna Kapla, Velikovec, Konjice, Ormož, Kozje, Radlje, Slovenj Gradec, Ajdovščina, Bovec, Cerkno, nemške Koroške, Zgornje Avstrije, Češke, Moravske, Istre in Italije. Med ženskami ni bila nobena rojena v sodnem okraju Koper ter v Šleziji, Galiciji ali drugih državah.

Analiza podatkov o rojstnem kraju ter kraju domovinske pravice nam pokaže, da so bili doselitveni tokovi v mesto in mestu najbližje okoliške kraje dokaj močni, hkrati pa geografsko omejeni predvsem na deželo Kranjsko. Rezultati so prikazani le v najbolj grobih obrisih, nakazani so samo prevladujoči trendi, ker pač ni bil namen te študije podrobnejše analizirati migracijskih procesov na slovenskem narodnostnem ozemlju. Opozorila sem le na nekatere najbistvenejše poteze, ki se bolj neposredno dotikajo mesta Ljubljane ter gravitirajoče okolice, ki jo nekateri geografi in urbanisti imenujejo »velika Ljubljana«.

⁴⁸ Osebe s krajem rojstva in domovinske pravice v istem sodnem okraju v odstotkih (samo na Kranjskem):

Ljubljana	38,9	Mokronog	48,5	Cerknica	57,1
Ljubljana okolica	84,3	Radeče	73,7	Kranjska gora	66,7
Postojna	44,4	Škofja Loka	63,8	Radovljica	71,2
Ilirska Bistrica	66,7	Kranj	69,3	Novo mesto	80
Senožeče	75	Trzič	75	Zužemberk	75
Vipava	69,2	Vrhnika	82,6	Trebnje	80
Kočevje	54,5	Litija	80,2	Brdo	71,4
Velike Lašče	61,9	Višnja gora	56,5	Kamnik	72,3
Ribnica	55	Idrija	85,7	Metlika	100
Krško	65,7	Lož	70,6	Črnomelj	66,7
Kostanjevica	22,2	Logatec	73,9		

Tabela številka 5
Frekvenčne porazdelitve po kraju bivanja:

Kraj bivanja	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
Ljubljana	2743	62,0	63,3
Vič	237	5,4	5,5
Moste	43	1,0	1,0
Vodmat	19	0,4	0,4
Spodnja Šiška	95	2,1	2,2
Zgornja Šiška	74	1,7	1,7
Šentvid	93	2,1	2,1
Glince	194	4,4	4,5
Štepanjska vas	41	0,9	0,9
Ježica	65	1,5	1,5
Črnuče	39	0,9	0,9
Vižmarje	19	0,4	0,4
Spodnje Gameljne	14	0,3	0,3
Sostro	1	0,0	0,0
Stožice	17	0,4	0,4
Spodnja Hrušica	5	0,1	0,1
Podutik	26	0,6	0,6
Kozarje	46	1,0	1,1
Brdo	17	0,4	0,4
Srednje Gameljne	14	0,3	0,3
Dravlje	29	0,7	0,7
Sneberje	7	0,2	0,2
Zgornje Gameljne	14	0,3	0,3
Gmajna	5	0,1	0,1
Rudnik	26	0,6	0,6
Tacen	31	0,7	0,7
Kamna Gorica	10	0,2	0,2
Podgora	4	0,1	0,2
Koseze	11	0,2	0,1
Zapuže	7	0,2	0,2
Stranska vas	9	0,2	0,2
Jarše	1	0,0	0,2
Šmartno pod Šmarno goro	31	0,7	0,0
Dobrova	36	0,8	0,7
Karolinska zemlja	2	0,0	0,8
Dobrunje	30	0,7	0,0
Nadgorica	15	0,3	0,7
Podsmreka	10	0,2	0,3

Kraj bivanja	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
Brezovica	51	1,2	0,2
Staneče	14	0,3	1,2
Tomačevo	9	0,2	0,3
Mala vas	3	0,1	0,2
Šujica	7	0,2	0,1
Ilovica	9	0,2	0,2
Savlje	13	0,3	0,2
Razore	2	0,0	0,3
Dragomer	9	0,2	0,0
Trata	2	0,0	0,2
Vnanje Gorice	6	0,1	0,0
Ježa	4	0,1	0,1
Dvor	3	0,1	0,1
Vikrče	1	0,1	0,1
Daljna vas	2	0,0	0,0
Orle	4	0,0	0,0
Zgornje Pirniče	13	0,1	0,1
Selo	4	0,3	0,3
Dolnica	2	0,1	0,1
Kleče	2	0,0	0,0
Dolsko	1	0,0	0,0
Spodnje Pirniče	8	0,0	0,0
Polje	24	0,2	0,2
Rašica	2	0,5	0,6
Medno	5	0,0	0,0
Podgorica	4	0,1	0,1
Lukovica	1	0,1	0,1
Hruševo	1	0,0	0,0
Šmartno Sava	10	0,0	0,0
Poljane	2	0,2	0,2
Gunclje	2	0,0	0,0
Notranje Gorice	3	0,0	0,0
Hauptmanca	1	0,1	0,1
Plešivica	3	0,0	0,0
Studenec	3	0,1	0,1
Brezje	1	0,1	0,1
Bizovik	5	0,0	0,0
Slape	1	0,1	0,1
Brod	1	0,0	0,0
Blatna Brezovica	1	0,0	0,0
Zgornja Hrušica	2	0,0	0,0

Kraj bivanja	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
Želimplje	1	0,0	0,0
Srednja vas	2	0,0	0,0
Javor	1	0,0	0,0
Ihan	1	0,0	0,0
Dol	1	0,0	0,0
Zapoge	2	0,0	0,0
Brej podatka	94	2,1	izgubljene vrednosti
Skupaj	4423	100,0	100,0

Že pri opisu moštvene knjige sem omenila, da je bila tobačna tovarna ena redkih industrijskih podjetij, kjer so zahtevali od svojih zaposlenih tudi podatke o kraju bivanja.

Zaposleni v tobačni tovarni so bivali v 86 krajih in zaselkih. Velika večina, 2743 ali 62 % je stanovala v mestu. Večje število delavcev je prebivalo še na Viču — 237 ali 5,4 % in Glincah — 194 ali 4,4 %. Vič je najbližji obratu, ki je stal na robu mestnega ozemlja na meji s tem zaselkom. Razlog za visoko število zaposlenim s krajem bivanja na Glincah pa najverjetneje lahko iščemo v dejstvu, da so bile Glince kraj, ki je bil več kot 30 let, do začetka 19. stoletja, povezan s proizvodnjo tobaka ter je očitno tudi dobrega pol stoletja pozneje še vedno živa tradicija botrovala zaposlitvi večjega števila krajanov v novi tobačni tovarni. V tabeli frekvenčnih porazdelitvah oseb po kraju bivanja nas mora presenetiti edino dokaj visoko število delavcev, ki so prihajali na delo iz precej oddaljenih krajev, kot so Brezovica, Ježica, vsi trije zaselki Gamelj, Šentvida, Tacna in še vrste drugih. Pri tem seveda mislim na objektivno omejene možnosti prihajanja na delo, ker so delavci prihajali na delo večinoma peš. V času pred prvo svetovno vojno lahko upravičeno lahko domnevamo, da glavna zaposlenih gotovo ni imela niti kolesa. Natančnih podatkov žal nimamo. V letih tik pred prvo svetovno vojno je bil delovni čas od jutra do večera, in ne manj kot 10 ur, pred tem pa tudi daljši. Zato nas mora začuditi, da je, čeprav velja le za nekaj desetih posameznikov, določeno število zaposlenih prihajalo na delo iz krajev, ki so tudi nekaj ur peš hoje oddaljeni od tovarne.

Če gledamo podatke o kraju bivanja po spolu, ugotovimo, da so moški prebivali le v 42 krajih od skupno 86, ženske pa v 83.⁴⁹ Ne pokaže pa nam ta

⁴⁹ Moški niso prebivali v naslednjih krajih: Vižmarje, Spodnje Gameljne, Sostro, Spodnja Hrušica, Srednje Gameljne, Sneberje, Zgornje Gameljne, Kamna gorica, Podgora, Koseze, Stranska vas, Jarše, Karolinska zemlja, Mala vas, Ilovica, Savlje, Razore, Dragomer, Trata, Vnanje gorice, Ježa, Dvor, Vikrče, Daljna vas, Orle, Dolnice, Kleče, Dolsko, Spodnje Pirniče, Rašica, Medno, Lukovica, Hruševo, Poljane, Gunclje, Notranje gorice, Hauptmanca, Studenec, Brezje, Slape, Brod, Brdo, Blatna Brezovica,

primerjava drugih razlik. Pri tem mislim na možnost, da bi v bolj oddaljenih krajih stanovali večinoma samo moški ali pa celo obratno. Takih primerov ni. Resda so kraji, od koder so prihajale na delo samo ženske, vendar je to povsem razumljivo, ker je bilo delavk več kot šestkrat več kot moških.

S primerjavo med podatki o kraju rojstva in kraju bivanja sem hotela preveriti, kako je potekalo doseljevanje v Ljubljano. Zanimalo me je, ali lahko govorimo o predpostavki, da je bilo to doseljevanje v kakršnikoli obliki organizirano. To bi namreč lahko trdili, če bi ugotovili, da se je večina rojenih v enem sodnem okraju tudi naselila v istem kraju bivanja. Upravičena je namreč bila domneva, da so znanci, prijatelji, sovaščani, ki so že živeli v mestu ter se zaposlili v tovarni, spodbudili in tudi pripravili prihod novih sovaščanov oziroma krajanov. To hipotezo nam rezultati teh primerjav potrjujejo. Kar iz 33 sodnih okrajev in dežel so se vse tam rojene osebe naselile v Ljubljani.⁵⁰ Za 45 sodnih okrajev in dežel ugotavljamo, da je v mestu prebivalo več kot 75 % tam rojenih oseb.⁵¹ Le iz sodnih okrajev Ljubljana okolica, Vrhnika, Pliberk, Vransko, Sevnica, Brežice in nemške Koroške je bil odstotek tam rojenih, ki so stanovali v mestu, precej nižji, med 36 % in 71,4 %.⁵² Za ljubljansko okolico in Vrhniko je to seveda popolnoma razumljivo, saj so kraji v obeh sodnih okrajih tako blizu tovarne, da se delavcem sploh ni bilo treba seliti iz svojega rojstnega kraja, ker so lahko na delo hodili kar od tam.

Zaposleni v tobačni tovarni so bili v času od ustanovitve tovarne do konca leta 1914 rojeni med leti 1820 in 1896. Le za 28 delavcev ni vpisane letnice rojstva v moštveni knjigi.

Zgornja Hrušica, Želimlje, Javor in Zapoge. Ženske niso prebivale v krajih Plešivica, Ihan in Dol.

⁵⁰ To so bili naslednji sodni okraji in dežele: Ilirska Bistrica, Idrija, Lož, Kranjska gora, Žužemberk, Metlika, Črnomelj, Borovlje, Celovec, Trbiž, Beljak, Dobrla vas, Železna Kapla, Konjice, Gornji grad, Ormož, Ptuj, Kozje, Radlje, Slovenj Gradec, Gorica, Komen, Bovec, Cerkno, Gradiška, Tirolska, Zgornja Avstrija, Češka, Moravska, Šlezija, Galicija, Istra in druge države.

⁵¹ Osebe, rojene v naslednjih sodnih okrajih (v odstotkih), ki so prebivale v mestu Ljubljana:

Ljubljana mesto	92	Kranj	79,4	Šmarje	85,7
Postojna	77,8	Tržič	91,7	Laško	90,5
Senožeče	75	Litija	86,2	Maribor	88,9
Vipava	84,6	Višnja gora	88,6	Trst	78,6
Kočevje	90,9	Logatec	82,6	Ajdovščina	80
Velike Lašče	90,5	Cerknica	83,3	Nemška Štajerska	86,4
Ribnica	90	Radovljica	94,8	Spodnja Avstrija	85,7
Krško	93,8	Novo mesto	86,8	Hrvatska	87
Kostanjevica	75	Trebnje	86,7	Ogrska	87,5
Mokronog	87,9	Brdo	83,6	Italija	75
Radeče	84,2	Kamnik	86,3		
Škofja Loka	87,1	Celje	83,3		

⁵² V te sodnih okrajih je bil odstotek tam rojenih in stanujočih v mestu Ljubljana naslednji:

Ljubljana okolica	36	Sevnica	71,4
Vrhnika	67,5	Brežice	71,4
Pliberk	66,7	Nemška Koroška	66,7
Vransko	71,4		

Tabela številka 6

Frekvenčne porazdelitve po letnicah rojstva:

Leto rojstva	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
1820	1	0,0	0,0
1822	2	0,0	0,0
1823	1	0,0	0,0
1824	1	0,0	0,0
1825	2	0,0	0,0
1828	4	0,1	0,1
1829	3	0,1	0,1
1830	3	0,1	0,1
1831	2	0,0	0,0
1832	6	0,1	0,1
1833	9	0,2	0,2
1834	5	0,1	0,1
1835	4	0,1	0,1
1836	3	0,1	0,1
1837	5	0,1	0,1
1838	11	0,2	0,3
1839	9	0,2	0,2
1840	7	0,2	0,2
1841	8	0,2	0,2
1842	12	0,3	0,3
1843	12	0,3	0,3
1844	15	0,3	0,3
1845	15	0,3	0,3
1846	17	0,4	0,4
1847	17	0,4	0,4
1848	20	0,5	0,5
1849	27	0,6	0,6
1850	24	0,5	0,5
1851	27	0,6	0,6
1852	26	0,6	0,6
1853	28	0,6	0,6
1854	16	0,4	0,4
1855	21	0,5	0,5
1856	30	0,7	0,7
1857	37	0,8	0,8
1858	51	1,2	1,2
1859	51	1,2	1,2
1860	41	0,9	0,9

Leto rojstva	Število	V od- stotkih (na celoto)	V od- stotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
1861	57	1,3	1,3
1862	62	1,4	1,4
1863	68	1,5	1,5
1864	71	1,6	1,6
1865	78	1,8	1,8
1866	91	2,1	2,1
1867	93	2,1	2,1
1868	90	2,0	2,0
1869	95	2,1	2,2
1870	139	3,1	3,2
1871	120	2,7	2,7
1872	152	3,4	3,5
1873	128	2,9	2,9
1874	174	3,9	4,0
1875	192	4,3	4,4
1876	154	3,5	3,5
1877	155	3,5	3,5
1878	161	3,6	3,7
1879	170		3,9
1880	180	4,1	4,1
1881	178	4,0	4,1
1882	150	3,4	3,4
1883	124	2,8	2,8
1884	105	2,4	2,4
1885	89	2,0	2,0
1886	118	2,7	2,7
1887	101	2,3	2,3
1888	87	2,0	2,0
1889	102	2,3	2,3
1890	73	1,7	1,7
1891	68	1,5	1,5
1892	58	1,3	1,3
1893	65	1,5	1,5
1894	41	0,9	0,9
1895	30	0,7	0,7
1896	3	0,1	0,1
Brez podatka	28	0,6	izgubljene vrednoti
Skupaj	4423	100,0	100,0

Tabela številka 7
Starost ob vstopu

Starost v letih	Število	V od- stotkih (na celoto)	V od- stotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
9	1	0,0	0,0
10	3	0,1	0,1
11	19	0,4	0,4
12	85	1,9	1,9
13	193	4,4	4,4
14	446	10,1	10,1
15	426	9,6	9,7
16	436	9,9	9,9
17	428	9,7	9,7
18	331	7,5	7,5
19	273	6,2	6,2
20	195	4,4	4,4
21	165	3,7	3,8
22	148	3,3	3,4
23	144	3,3	3,3
24	157	3,5	3,6
25	166	3,8	3,8
26	156	3,5	3,5
27	117	2,6	2,7
28	91	2,1	2,1
29	79	1,8	1,8
30	51	1,2	1,2
31	43	1,0	1,0
32	50	1,1	1,1
33	31	0,7	0,7
34	25	0,6	0,6
35	23	0,5	0,5
36	19	0,4	0,4
37	16	0,4	0,4
38	11	0,2	0,3
39	12	0,3	0,3
40	9	0,2	0,2
41	7	0,2	0,2
42	5	0,1	0,1
43	8	0,2	0,2
44	3	0,1	0,1
45	2	0,0	0,0
46	2	0,0	0,0
47	2	0,0	0,0

Starost v letih	Število	V od- stotkih (na celoto)	V od- stotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
48	2	0,0	0,0
49	2	0,0	0,0
50	2	0,0	0,0
51	1	0,0	0,0
52	1	0,0	0,0
56	1	0,0	0,0
Brez podatka	36	0,8	izgubljene vrednosti
Skupaj	4423	100,0	100,0

Frekvenčne porazdelitve po letnicah rojstva kažejo, da število delavcev, rojenih po posameznih letih, zelo enakomerno narašča vse do leta 1893, ko začne spet enakomerno padati. Največ oseb je bilo rojenih med leti 1858 in 1893.

Precej bolj zanimiva je seveda starost delavcev. Izračunani sta dve, starost ob vstopu na delo in starost ob prenehanju zaposlitve. Starosti ob začetku dela nismo mogli izračunati za 36 delavcev, starosti ob prenehanju zaposlitve pa za 780 delavcev. Ta zadnja številka nas ne sme presenetiti, ker sem podatke iz možtvne knjige izpisala do vključno 31. decembra 1914 in 780 delavcev je bilo takrat še vedno zaposlenih.

Za bežen pogled na tabelo s podatki o starosti ob vstopu na delo nam pove, da je bila tobačna tovarna kolektiv z zelo mladim delavstvom. Poprečna starost ob zaposlitvi je bila namreč 19 let. Največ zaposlenih je bilo starih med 13 in 27 let, bilo jih je 3781 ali 85,5 %. Najmlajši je imel ob začetku zaposlitve 9 let, najstarejši pa 56 let. Številčno so najmočnejše skupine oseb starih od 14 do 17, saj je bilo skupno toliko starih oseb 1736 ali 39,2 %. Med 9 in 14 let je bilo starih 310 ali 6,8 %. Število oseb, ki so se zaposlile po 28. letu, pa se postopoma zelo enakomerno zmanjšuje.

Še bolj zanimive rezultate je dal izračun starosti ob vstopu na delo po spolu. Zaposlil se ni noben fant mlajši od 13 let in nobena ženska starejša od 50 let. Zanimivo je tudi, da se ni zaposlil noben moški v starosti od 46 do 49 let. Mlajše od 13 let, stare med 9 in 12 let, so se torej zaposlile samo deklice. Procentualno je bilo ob začetku zaposlitve deklet največ starih 14 let, 443 ali 11,5 % vseh delavk, med delavci pa skupina stara 25 let, 84 ali 13,6 % vseh moških. Nad deset odstotkov je bilo še žensk starih po 15, 16 in 17 let. Po tej starosti odstotek po posameznih letih zelo enakomerno pada. Med moškimi je bilo več kot deset odstotkov starih po 24, 25 in 26 let, ko začne odstotek starejših tudi enakomerno padati.

Tabela številka-8
Starost ob izstopu:

Starost v letih	Število	V od- stotkih (na celoto)	V od- stotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
14	1	0,0	0,0
16	12	0,3	0,3
17	21	0,5	0,6
18	45	1,0	1,2
19	59	1,3	1,6
20	58	1,3	1,6
21	73	1,7	2,0
22	80	1,8	2,2
23	69	1,6	1,9
24	104	2,4	2,8
25	116	2,6	3,2
26	104	2,4	2,8
27	128	2,9	3,5
28	161	3,6	4,4
29	142	3,2	3,9
30	125	2,8	3,4
31	147	3,3	4,0
32	124	2,8	3,4
33	120	2,7	3,3
34	153	3,5	4,2
35	113	2,6	3,1
36	131	3,0	3,6
37	117	2,6	3,2
38	120	2,7	3,3
39	87	2,0	2,4
40	93	2,1	2,5
41	68	1,5	1,9
42	70	1,6	1,9
43	70	1,6	1,9
44	82	1,9	2,2
45	58	1,3	1,6
46	47	1,1	1,3
47	68	1,5	1,9
48	52	1,2	1,4
49	56	1,3	1,5
50	38	0,9	1,0
51	46	1,0	1,3
52	47	1,1	1,3
53	43	1,0	1,2

Starost v letih	Število	V od- stotkih (na celoto)	V od- stotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
54	51	1,2	1,4
55	26	0,6	0,7
56	29	0,7	0,8
57	27	0,6	0,7
58	37	0,8	1,0
59	21	0,5	0,6
60	31	0,7	0,8
61	26	0,6	0,7
62	14	0,3	0,4
63	17	0,4	0,5
64	15	0,3	0,4
65	18	0,4	0,5
66	21	0,5	0,6
67	12	0,3	0,3
68	7	0,2	0,2
69	9	0,2	0,2
70	2	0,0	0,1
71	4	0,1	0,1
72	5	0,1	0,1
73	8	0,2	0,2
74	4	0,1	0,1
75	2	0,0	0,1
76	3	0,1	0,1
78	2	0,0	0,1
81	1	0,0	0,0
87	1	0,0	0,0
90	2	0,0	0,1
Brez podatka	780	17,6	izgubljene vrednosti
Skupaj	4423	100,0	100,0

Ob prenehanju zaposlitve so bili delavci tobačne tovarne, moški in ženske, stari najmanj 14 in največ 90 let. Poprečno so bili stari, ko so prenehali delati v tobačni tovarni, nekaj več kot 34 let in 9 mesecev. Največ delavcev, 1905 ali 43,1 %, je prenehalo delati v tovarni, ko so bili stari med 24 in 38 leti. Tudi ta podatek je dokaj presenetljiv, še posebno, če ga gledamo z današnjimi očmi, ko vemo, da so to človekova najbolj produktivna leta. Ni pa več tolikšno prese- nečenje, če gledamo v primerjavi s starostjo ob začetku zaposlitve, ki je za velik del zaposlenih tudi precej nižja kot pa je to danes.

Najmlajše in najstarejše so bile ob odhodu iz tovarne delavke, stare 14 oziro- ma 81, 87 in 90 let. Do 90. leta starosti sta delali kar dve ženski. Najmlajši moški je imel ob prenehanju zaposlitve 16 let, najstarejši pa 78 let. Največ delavcev je zapustilo tovarno v starosti od 25 do 44 let, delavk pa v starosti od 22 do 40 let. Prvih je bilo 252 ali 54,2 % od moških, za katere smo lahko izračunali starost ob izstopu, drugih pa 2018 ali 63,5 %.

V analizo delavstva ljubljanske tobačne tovarne smo uvrstili tudi podatek o stanu, ki je gotovo dovolj pomemben indikator v tem primeru, ko gre za tovarno z izredno velikim številom zaposlenih žensk.

Razdelitev delavcev po podatku o stanu je vidna iz spodnje tabele.

Tabela številka 9

Stan	Število	V od- stotkih
samski	1694	38,3
poročen	2586	58,5
ovdovel	115	2,6
brez podatka	28	0,6
Skupaj	4423	100

Glede na to, da smo imeli podatke o letu poroke in vdovstva za precejšnje število zaposlenih, smo opravili tudi primerjave med starostjo ob prvi in drugi poroki, o vdovstvu po spolu ter izračunali trajanje zakona, to je čas od poroke do vdovstva.

Tabela številka 10
Starost ob prvi poroki:

Starost v letih	Število	V od- stotkih (na celoto)	V od- stotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
15	2	0,0	0,1
16	2	0,0	0,1
17	9	0,2	0,4
18	37	0,8	1,6
19	79	1,8	3,5
20	100	2,3	4,4
21	159	3,6	7,0
22	192	4,3	8,4
23	198	4,5	8,7
24	224	5,1	9,8
25	203	4,6	8,9
26	182	4,1	8,0
27	144	3,3	6,3
28	159	3,6	7,0
29	118	2,7	5,2
30	89	2,0	3,9
31	69	1,6	3,0
32	43	1,0	1,9
33	52	1,2	2,3
34	40	0,9	1,8
35	36	0,8	1,6
36	23	0,5	1,0
37	22	0,5	1,0
38	20	0,5	0,9
39	11	0,2	0,5
40	10	0,2	0,4
41	14	0,3	0,6
42	3	0,1	0,1
43	6	0,1	0,3
44	5	0,1	0,2
45	6	0,1	0,3
46	5	0,1	0,2
47	2	0,0	0,1
48	4	0,1	0,2
49	3	0,1	0,1
50	1	0,0	0,0
51	1	0,0	0,0
52	1	0,0	0,0
53	1	0,0	0,0

Starost v letih	Število	V od- stotkih (na celoto)	V od- stotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
60	1	0,0	0,0
Brez podatka	2147	48,4	izgubljene vrednosti
Skupaj	4423	100,0	100,0

Starost ob prvi poroki smo lahko izračunali za 2276 oseb, to je za 88 % vseh poročenih. Iz primerjave starosti ob prvi poroki po spolu se vidi, da je bila le za 25 moških vpisana letnica poroke. Zaposleni so se poročali med 14. in 60. letom starosti. Poprečna starost ob prvi poroki je bila 26 let. Skoraj tri četrtine se jih je poročilo med 20. in 29. letom starosti. Zanimivo je, da se je do 18. leta poročilo le 13 delavk. Daleč največ se jih je omožilo v starosti 25 in 26 let, kar 44 % vseh poročenih. Po 37. letu starosti število porok pri ženskah hitro pada. Do 41. leta se jih je poročilo samo 76, po tem letu samo še 39 do najstarejše, ki se je omožila stara 60 let.

Tabela številka 11
Starost ob drugi poroki:

Starost v letih	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
23	3	0,1	3,0
24	1	0,0	1,0
25	1	0,0	1,0
26	1	0,0	1,0
27	1	0,0	1,0
28	5	0,1	5,1
29	3	0,1	3,0
30	4	0,1	4,0
31	5	0,1	5,1
32	10	0,2	10,1
33	6	0,1	6,1
34	7	0,2	7,1
35	1	0,0	1,0
36	3	0,1	3,0
37	10	0,2	10,1
38	7	0,2	7,1
39	2	0,0	2,0
40	4	0,1	4,0
41	2	0,0	2,0
42	2	0,0	2,0
43	5	0,1	5,1
44	2	0,0	2,0
46	1	0,0	1,0
47	1	0,0	1,0
48	2	0,0	2,0
49	1	0,0	1,0
50	2	0,0	2,0
52	1	0,0	1,0
53	2	0,0	2,0
54	1	0,0	1,0
Brez podatka	4324	97,8	izgubljene vrednosti
Skupaj	4423	100,0	100,0

Drugič se je poročilo 99 žensk, starih od 23 do 54 let. Poprečna starost ob drugi poroki je bila 36 let. Dve delavki pa sta se poročili celo trikrat.

Tabela številka 12
Starost ob vdovstvu:

Starost v letih	Število	V od- stotkih (na celoto)	V od- stotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
19	1	0,0	1,1
20	1	0,0	1,1
23	3	0,1	3,3
25	4	0,1	4,4
26	5	0,1	5,5
27	5	0,1	5,5
28	2	0,0	2,2
29	3	0,1	3,3
30	3	0,1	3,3
31	6	0,1	6,6
32	2	0,0	2,2
33	3	0,1	3,3
34	4	0,1	4,4
35	4	0,1	4,4
36	5	0,1	5,5
37	7	0,2	7,7
38	3	0,1	3,3
39	4	0,1	4,4
40	2	0,0	2,2
42	3	0,1	3,3
43	3	0,1	3,3
44	4	0,1	4,4
45	1	0,0	1,1
46	1	0,0	1,1
47	1	0,0	1,1
48	2	0,0	2,2
49	2	0,0	2,2
50	2	0,0	2,2
51	1	0,0	1,1
56	1	0,0	1,1
57	1	0,0	1,1
Brez podatka	4334	97,9	izgubljene vrednosti
Skupaj	4423	100,0	100,0

Ovdovelo je 115 zaposlenih, med njimi je bilo 91 žensk, starih med 19 in 57 leti. Starost smo lahko izračunali za 89 ovdovelih oseb. Njihova povprečna starost je bila 35 let in 5 mesecev.

Tabela številka 13
Čas od prve poroke do vdovstva:

Leto	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
1	4	0,1	5,5
2	5	0,1	6,8
3	4	0,1	5,5
4	7	0,2	9,6
5	3	0,1	4,1
6	8	0,2	11,0
7	3	0,1	4,1
8	6	0,1	8,2
9	3	0,1	4,1
10	7	0,2	9,6
11	3	0,1	4,1
12	3	0,1	4,1
13	1	0,0	1,4
14	2	0,0	2,7
15	3	0,1	4,1
16	3	0,1	4,1
17	2	0,0	2,7
18	1	0,0	1,4
22	1	0,0	1,4
23	1	0,0	1,4
24	1	0,0	1,4
26	1	0,0	1,4
Brez podatka	4351	98,3	izgubljene vrednosti
Skupaj	4423	100,0	100,0

Za 72 žensk smo lahko izračunali, da so bile poročene od enega leta do 26 let, ko so ovdovele. Poprečno so bile poročene 8 let in 9 mesecev.

V naslednjih šestih tabelah so obdelani podatki datumov začetka in prenehanja zaposlitve v tobačni tovarni. Posebej so izračunane frekvenčne porazdelitve po letih, mesecih in dnevih za oba vpisana podatka.

Tabela številka 14

Datum vstopa — leto:

Leto	Število	V odstotkih
1	2	3
1865	1	0,0
1869	1	0,0
1871	69	1,6
1872	24	0,5
1873	37	0,8
1874	53	1,2
1875	31	0,7
1876	72	1,6
1877	38	0,9
1878	30	0,7
1879	30	0,7
1880	43	1,0
1881	148	3,3
1882	127	2,9
1883	91	2,1
1884	137	3,1
1885	112	2,5
1886	113	2,6
1887	162	3,7
1888	225	5,1
1889	144	3,3
1890	96	2,2
1891	106	2,4
1892	59	1,3
1893	47	1,1
1894	89	2,0
1895	163	3,7
1896	386	8,7
1897	225	5,1
1898	41	0,9
1899	48	1,1
1900	130	2,9
1901	266	6,0
1902	103	2,3
1903	135	3,1
1904	25	0,6
1905	82	1,9
1906	59	1,3
1907	130	2,9
1908	119	2,7

Leto	Število	V odstotkih
1	2	3
1909	131	3,0
1910	89	2,0
1911	114	2,6
1912	48	1,1
1913	27	0,6
1914	16	0,4
Skupaj	4423	100,0

Tabela številka 15
Datum vstopa — mesec:

Mesec	Število	V odstotkih
januar	547	12,4
februar	292	6,6
marec	316	7,1
april	321	7,3
maj	293	6,6
junij	286	6,4
julij	479	10,8
avgust	411	9,3
september	447	10,1
oktober	402	9,1
november	380	8,6
december	247	5,6
Brez podatka	2	0,0
Skupaj	4423	100,0

Tabela številka 16
Datum vstopa — dan:

Dan v mesecu	Število	V od- stotkih
1	2	3
1	106	2,4
2	179	4,0
3	176	4,0
4	142	3,2
5	152	3,4
6	121	2,7
7	177	4,0
8	124	2,8
9	106	2,4
10	96	2,2
11	160	3,6
12	88	2,0
13	134	3,0
14	196	4,4
15	135	3,1
16	207	4,7
17	146	3,3
18	138	3,1
19	160	3,6
20	180	4,1
21	215	4,9
22	132	3,0
23	172	3,9
24	111	2,5
25	106	2,4
26	128	2,9
27	133	3,0
28	165	3,7
29	93	2,1
30	177	4,0
31	66	1,5
Brez podatka	2	0,0
Skupaj	4423	100,0

Tabela številka 17
Datum izstopa — leto:

Leto	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
1884	1	0,0	0,0
1889	1	0,0	0,0
1890	2	0,0	0,1
1891	5	0,1	0,1
1892	2	0,0	0,1
1893	70	1,6	1,9
1894	95	2,1	2,6
1895	98	2,2	2,7
1896	108	2,4	2,9
1897	92	2,1	2,5
1898	99	2,2	2,7
1899	102	2,3	2,8
1900	115	2,6	3,1
1901	94	2,1	2,5
1902	83	1,9	2,2
1903	136	3,1	3,7
1904	94	2,1	2,6
1905	92	2,1	2,5
1906	114	2,6	3,1
1907	145	3,3	3,9
1908	129	2,9	3,5
1909	79	1,8	2,1
1910	128	2,9	3,5
1911	211	4,8	5,7
1912	105	2,4	2,9
1913	125	2,8	3,4
1914	133	3,0	3,6
1915	115	2,6	3,1
1916	138	3,1	3,8
1917	154	3,5	4,2
1918	118	2,7	3,2
1919	127	2,8	3,4
1920	204	4,6	5,5
1921	125	2,8	3,4
1922	103	2,3	2,7
1923	56	1,3	1,5
1924	26	0,6	0,7
1925	22	0,5	0,6
1926	11	0,2	0,3

Leto	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
1927	3	0,1	0,1
1928	1	0,0	0,0
1929	1	0,0	0,0
1931	1	0,0	0,0
1932	1	0,0	0,0
1936	7	0,2	0,2
1937	1	0,0	0,0
1938	1	0,0	0,0
1940	1	0,0	0,0
Brez podatka	748	16,9	izgubljene vrednosti
Skupaj	4423	100,0	100,0

Tabela številka 18

Datum izstopa — mesec:

Mesec	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
januar	247	5,6	6,8
februar	279	6,3	7,6
marec	286	6,5	7,8
april	345	7,8	9,4
maj	338	7,6	9,3
junij	289	6,5	7,9
julij	328	7,4	9,0
avgust	358	8,1	9,8
september	349	7,9	9,6
oktober	328	7,4	9,0
november	281	6,4	7,7
december	223	5,0	6,1
brez podatka	772	17,4	izgubljene vrednosti
Skupaj	4423	100,0	100,0

Tabela številka 19
Datum izstopa — dan:

Dan v mesecu	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
1	2	3	4
1	1178	26,6	32,3
2	81	1,8	2,2
3	65	1,5	1,8
4	55	1,2	1,5
5	69	1,6	1,9
6	64	1,4	1,8
7	82	1,9	2,2
8	63	1,4	1,7
9	77	1,7	2,1
10	72	1,6	2,0
11	69	1,6	1,9
12	85	1,9	2,3
13	110	2,5	3,0
14	87	2,0	2,4
15	87	2,0	2,4
16	77	1,7	2,1
17	82	1,9	2,2
18	80	1,8	2,2
19	67	1,5	1,8
20	80	1,8	2,2
21	76	1,7	2,1
22	89	2,0	2,4
23	83	1,9	2,3
24	106	2,4	2,9
25	106	2,4	2,9
26	69	1,6	1,9
27	94	2,1	2,6
28	119	2,7	3,3
29	75	1,7	2,1
30	116	2,6	3,2
31	87	2,0	2,4
Brez podatka	773	17,5	izgubljene vredosti
Skupaj	4423	100,0	100,0

Število na novo zaposlenih se je v tobačni tovarni iz leta v leto močno spreminjalo. Največ se jih je zaposlilo v letu 1896, najmanj — brez upoštevanja dveh zaposlitev v letu 1865 in 1869 — v letu 1914. Če upoštevamo samo podatke do konca leta 1914, je največ delavcev zapustilo tobačno tovarno leta 1911, najmanj pa v letih 1884 in 1889. Od delavcev, ki so se zaposlili v tovarni do vključno leta 1914, je zadnji zapustil delo v njej leta 1940. Pogled na obe tabeli s frekvencami porazdelitve po mesecu začetka in konca zaposlitve se med seboj nekoliko razlikujeta. Prihodi so precej bolj neenakomerno porazdeljeni po mesecih kot pa odhodi, distribucija prihodov in odhodov po mesecih je torej različna. Število prihodov dokaj izstopa v mesecih januarju, juliju in septembru, ko je najvišja. V teh treh mesecih se je zaposlilo v tovarni skupno kar 33,3 % vseh novih delavcev. Najmanj je bilo na novo zaposlenih — presenetljivo — v decembru. Ne moremo trditi, da visokemu številu vstopov na delo v enem mesecu hkrati sledi tudi visoko število izstopov v istem mesecu. Večina delavcev je namreč zapustila delo v mesecih april, maj, junij, avgust, september in oktober. Najmanj jih je odšlo v decembru in januarju. Zanimivo je, da je razlika med najmanjšim in najvišjim številom prihodov trikrat večja kot razlika med najmanjšim in najvišjim številom odhodov z dela. Kot vidimo, časovni vzorec zaposlovanja delavcev v ljubljanski tobačni tovarni ni posem enak tistemu, ki smo ga ugotovili pri analizi podatkov moštvenih knjig drugih slovenskih industrijskih obratov. Težko bi namreč govorili o bolj ali manj izrazitih tendencah zaposlovanja v jesenskih mesecih in pogostejšega zapuščanja dela v spomladanskih. Kljub vsemu pa na podlagi rezultatov, ki smo jih dobili, lahko sklepamo, da je imel letni čas, čeprav ne tako izrazito, določen vpliv tudi na ritem zaposlovanja delavstva v tobačni tovarni v Ljubljani.

Primerjava med začetkom in koncem zaposlitve po dnevih nam pokaže obratno sliko kot rezultat izračunov za mesec. Tokrat so bolj enakomerno razdeljeni prihodi po vseh dnevih v mesecu. Pri odhodih pa vzbuja pozornost veliko število odhodov prvega dne v mesecu, mogoče tudi zaradi tega, ker smo danes bolj navajeni, da se zaposlitev pogosteje zaključi konec meseca. 33 % delavcev, ki se jih je zaposlilo v tovarni do konca leta 1914, je v njej delalo tudi še po 1. januarju 1915, to je v obdobju, ki ga nisem več zajela v analizo.

S primerjavo podatkov o letnicah začetka zaposlitve v tobačni tovarni in rojstnim krajem je bila preverjena tudi hipotetična možnost njune povezave. Zanimalo me je namreč, ali je mogoče trditi, da so se iz posameznih sodnih okrajev in dežel v istem letu zaposlile večje skupine delavcev, ker bi lahko dovolj upravičeno domnevali, da so bile organizirane. Ta primerjava takšne hipoteze ni potrdila.

Število delavcev, ki so se na novo zaposlili in število delavcev, ki so odšli, zelo niha glede na spremembo števila vseh zaposlenih. Razlike med obema številoma pa niso velike. Na novo se jih je zaposlilo najmanj 0,8 % v letu 1914, največ pa 17,1 % v letu 1894. Odšlo je med najmanj 3,8 % v letu 1897 in največ 5,5 % v letu 1903. Odstotki so izračunani za čas od leta 1894 do 1914, ko imamo natančne podatke o številu vseh zaposlenih delavcev v tobačni tovarni.⁵³ Te

⁵³ Število prihodov in odhodov iz tovarne v odstotkih glede na število zaposlenih po posameznih letih:

številke nam kažejo, da je bila fluktuacija v tobačni tovarni precej manjša kot nam pokažejo analize podatkov moštvenih knjig v drugih industrijskih obratih.⁵⁴ Nenazadnje nam izredno nizko fluktuacijo dokazujeta tudi podatka, da se je dvakrat zaposlilo v tobačni tovarni le 7 delavcev, izmed začasno upokojenih pa je bilo do konca leta 1914 reaktiviranih 94.

Najtežje je bilo obdelati podatke o poklicni strukturi delavstva, zaposlenega v tobačni tovarni. Podatki, vpisani v rubriko o poklicu, so dejansko podatki o delovnem mestu. Resda je ponekod vpisan tudi poklic, ki se je ujemal z naravo dela oziroma delovnim mestom. Mizarji, ključavničarji, kovači in drugi delavci z obrtniškimi poklici so delali tudi na delovnem mestu, ki je zahteval takšno poklicno usposobljenost. Težji problem je bil določiti, kakšno kvalifikacijo je delavec dejansko imel na svojem delovnem mestu. Pri obrtniških poklicih to ni bilo težko, ker so vsi šteti kot kvalificirani delavci. Težje je bilo določiti, kdo je polkvalificiran oziroma priučen in kdo je nekvalificiran delavec, ker nimamo zanesljivih meril in ustreznih podatkov. Obenem vedno grozi nevarnost, da bi naredili napako in določali stopnjo kvalifikacije na podlagi današnjih meril in izkušenj. Ostal je samo kriterij dela pri stroju in predpostavka, da se je moral dela pri stroju priučiti in se ga tudi po današnjih merilih lahko šteje za polkvalificiranega.

Leto	Prihodi	Odhodi
1894	4,6	4,9
1895	8,3	5,0
1896	17,1	4,8
1897	9,5	3,8
1898	1,8	4,3
1899	2,1	4,5
1900	5,7	5,1
1901	10,9	3,8
1902	3,4	4,2
1903	5,5	5,5
1904	1,1	3,9
1905	3,5	3,9
1906	2,5	4,9
1907	5,7	6,3
1908	5,2	5,6
1909	5,6	3,4
1910	3,9	5,6
1911	5,1	9,4
1912	2,2	4,8
1913	1,3	6,0
1914	0,8	6,8

⁵⁴ Če primerjamo število prihodov in odhodov v industrijskih obratih na Slovenskem, za katere imamo na razpolago podatke iz moštvenih knjig, s približnimi ocenami, koliko delavcev so posamezni obrati zaposlovali, ugotovimo, da se je zamejnalo v njih vsako leto od ene tretjine do ene polovice vseh zaposlenih. To je neprijemno več kot v ljubljanski tobačni tovarni.

Tabela številka 20
a) Kvalifikacija ob nastopu dela

	Število	V odstotkih
nekvalificiran	4260	96,4
polkvalificiran	49	1,1
kvalificiran	109	2,5
brez podatka	5	0,1
Skupaj	4423	100,0

b) Kvalifikacija po prvi premestitvi

	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
nekvalificiran	1787	40,4	80,9
polkvalificiran	338	7,6	15,1
kvalificiran	84	1,9	3,8
brez podatka	2218	50,1	izgubljene vrednosti
Skupaj	4423	100,0	100,0

c) Kvalifikacija po drugi premestitvi

	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
nekvalificiran	897	20,3	79,7
polkvalificiran	178	4,0	15,8
kvalificiran	50	1,1	4,4
brez podatka	2298	74,5	izgubljene vrednosti
Skupaj	4423	100,0	100,0

Iz tabele številka 20 vidimo, da je bila velika večina delavstva tobačne tovarne nekvalificirana. Le za 5 delavcev nimamo podatka o kvalifikaciji, ker ni vpisanega njihovega delovnega mesta. Med polkvalificiranimi delavci je bilo 38,7% žensk, med kvalificiranimi pa samo dve. Za tobačno tovarno je bila značilna velika mobilnost zaposlenega delavstva znotraj tovarne. Polovica delavcev je med službovanjem spremenila delovno mesto enkrat, četrtnina dvakrat, 10% pa celo več kot trikrat. 18,9% prvič oziroma 20,2% drugič je bilo po zamenjavi delovnega mesta uvrščenih med polkvalificirane in kvalificirane delavce. 34 delavcev pa je bilo imenovanih za delovodjo in niso več šteti med delavstvo, temveč nameščence tovarne. S premestitvami se je tako kvalifikacijska struktura delavstva izboljševala. Tako se je število polkvalificiranih delavcev po premestitvah zvišalo z 1,1% na 12,7%, kvalificiranih pa z 2,5% na 5,5%. Kljub tem napredovanjem pa je kvalifikacijska struktura ostala še naprej zelo slaba. Posebej velja to za ženske.

Izračuni, opravljeni s pomočjo datumov premestitev, so naslednji: največ prvih premestitev po dnevih zabeležimo enaindvajseti dan, drugih pa prvi dan v mesecu, najmanj pa enaintrideseti dan prvič in dvanajsti dan drugič. Po mesecih je bilo prvič premeščenih največ aprila, drugič januarja, najmanj pa ob obeh premestitvah junija. Razlike so tudi, če pogledamo premestitve po posameznih letih. Največ jih je bilo premeščenih na drugo delovno mesto prvič leta 1900, drugič leta 1905, najmanj pa prvič leta 1872 in 1881 ter drugič leta 1893.

Eden od podatkov, ki dobro ilustrira položaj delavstva v tovarni, je tudi način izplačevanja mezd.

Delavci, plačani na dan, so bili na najnižji statusni lestvici v tobačni tovarni. Številni med njimi so bili t. i. nestalni delavci.⁵⁵ Njihov položaj v tovarni je bil nezanesljiv, ob odpuščanju z dela so bili vedno prvi na vrsti. Status stalnega

Tabela številka 21
a) Način izplačevanja mezd

	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
na dan	1316	29,8	30,0
na akord	2966	67,1	67,6
na teden	102	2,3	2,3
na mesec	1	0,0	0,0
brez podatka	38	0,8	izgubljene vrednosti

⁵⁵ Ta prevod uporabljam za nemški izraz »bestimmte Arbeiter« in »unbestimmte Arbeiter«.

b) Način plačevanja mezd premeščenih prvič

	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
na dan	757	17,1	40,9
na akord	966	21,8	52,2
na teden	127	2,9	6,9
na mesec	1	0,0	0,1
brez podatka	2572	58,1	izgubljene vrednosti

c) Način izplačevanja mezd premeščenih drugič

	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
na dan	195	4,4	21,7
na akord	579	13,1	64,4
na teden	123	2,8	13,7
na mesec	1	0,0	0,1
brez podatka	3525	79,7	izgubljene vrednosti

Tabela številka 22

	Število	V odstotkih (na celoto)	V odstotkih (brez izgubljenih vrednosti)
provizioniran	703	15,9	19,0
stalno upokojen	202	4,6	5,5
začasno upokojen	1146	25,9	31,0
delovno nesposoben	44	1,0	1,2
smrt	728	16,5	19,7
proglašen za mrtvega	30	0,7	0,8
prostovoljno	684	15,5	18,5
odpuščen	149	3,4	4,0
vpoklican	13	0,3	0,4
brez podatka	724	16,4	izgubljene vrednosti

delavca so si pridobili šele z daljšim neprekinjenim delovnim stažem v tovarni. Velika večina delavstva je bila plačana na akord. Na teden in mesec so bili plačani vsi kvalificirani delavci ter nekateri polkvalificirani. Nekoliko ugodnejše je razmerje med plačanimi na dan, na akord in na teden po opravljenih premetitvah, ker, kot smo že poudarili, se je z njimi nekoliko izboljšala tudi kvalifikacijska struktura zaposlenih. To velja zlasti za delavce, ki so bili premeščeni drugič. Opazno višji je tudi odstotek delavcev, plačanih na teden.

Razlog odhoda iz tovarne je vpisan za 3699 delavcev, kar je 99,3 % vseh, ki so v tovarni prenehali delati. To pomeni, da le za 24 oseb, ki so zapustile obrat, razlog odhoda ni vpisan.

Med razlogi odhodov iz tovarne sem obdržala oznako provizioniran, kot so to vpisovali v rubriko o vzroku odhoda, čeprav ni bistvene razlike med provizioniranimi in upokojenimi delavci. Zanimivi so predvsem tisti delavci, ki so odšli iz tovarne na lastno željo ali bili odpuščeni. Odstotek obojih je v tobačni tovarni relativno majhen, bilo jih je manj kot četrtna vseh, ki so v obratu prenehali delati. Za primerjavo naj povem, da je bilo v drugih tovarnah odpuščenih tudi do 16 % zaposlenih, medtem ko jih je bilo v tobačni tovarni le 4 %.⁵⁶ Zelo velik pa je odstotek delavcev, ki so umrli med službovanjem v tovarni.

Zusammenfassung

DIE ARBEITERINNEN IN DER TABAKFABRIK VON LJUBLJANA IM ZEITRAUM 1871—1914

Die Tabakfabrik von Ljubljana wurde 1871 gegründet und war das drittgrößte Unternehmen des Tabakmonopols auf dem Gebiet der österreichischen Reichshälfte vor dem 1. Weltkrieg. Seit ihrer Gründung und bis einschließlich 1914 waren dort insgesamt 4423 Personen beschäftigt, davon waren 86 % Frauen. Da dieser Industriebetrieb im Hinblick auf die Beschäftigtenzahl der größte auf dem gesamten slovenischen ethnischen Territorium war und gleichzeitig eine recht spezifische Beschäftigtenstruktur aufwies, wurden die komplett erhaltenen Mannschaftsbücher für eine detaillierte Auswertung herangezogen. Folgende Daten wurden dabei berücksichtigt: Geschlecht, Geburtsjahr, Wohnort, Geburtsort, Heimatgemeinde, Familienstand, Jahr der ersten Eheschließung, Jahr der ersten Verwitwung, Jahr der zweiten Eheschließung, Jahr der zweiten Verwitwung, Dauer der Beschäftigung, Qualifikation, Arbeitsplatz, Entlohnungsart und die Gründe für die Abgänge. Die einzelnen Angaben wurden rechnerisch bearbeitet nach Frequenze, absoluten und relativen. Mit Hilfe von Kreuztabellen wurden einige Vergleiche angestellt. Ähnlich wie für andere Industriebetriebe gilt auch für die Tabakfabrik, daß ein Großteil (8/10) der Belegschaft seinem Geburtsort nach aus der nächsten Umgebung stammte, interessanterweise aber nur etwas mehr als die Hälfte der Arbeiter in diesem Gebiet auch das Heimatrecht besaß. Beim Eintritt in die Fabrik waren mehr als 3/4 der Beschäftigten zwischen 13 und 27 Jahren, das durchschnittliche Alter beim Austritt lag bei etwas über 34 Jahren. Ein markanter Unterschied im Vergleich mit anderen Industriebetrieben ergab sich aus der Analyse des Beschäftigtenstandes im Jahresverlauf. Die in anderen Industriezweigen beobachtete Tendenz zur Aufstockung der Beschäftigtenzahl in den Herbst-

⁵⁶ Glej Fischer, Proučevanje, str. 67.

monaten und zu größeren Abgängen in den Frühjahrsmonaten gab es in der Tabakfabrik nicht; die Neueinstellungen waren vielmehr ziemlich gleichmäßig auf das ganze Jahr verteilt. Auch die Fluktuation der Arbeiter war nicht so hoch wie anderswo. Jährlich verließen den Betrieb höchstens 5% der Belegschaft und die Neuaufnahmen lagen bei maximal 17%. Die Qualifikation der Belegschaft war außerordentlich schlecht: 96% der Arbeiter waren bei Arbeitsantritt unqualifiziert. Es fällt aber auf daß sich bei internen Umbesetzungen diese Situation doch zu bessern begann. Die häufigsten Gründe für das Ausscheiden aus der Fabrik waren Pensionierung und Tod, relativ wenige gingen auf eigenen Wunsch oder wurden entlassen.